الرساله

(اکتوبر - ۱۹۷۶)

مسوول مدیر: مولانا وحید الدین خان رحمه الله
ایډیټر: ظفر الاسلام خان
پښتو ژباړه: رحمت شاه فراز
پښتو ګڼه: لومړۍ
د خپرېدو نېټه: جنوري، ۲۰۲۵ز

لیکلړ

د هر غروب لپاره نوی طلوع تاکلی دی!....... ۳
د الرساله موخه تعمیري او اصلاحي ذهن روزل ده.............. ۳
د مسلمان رهبري تېروتنه.................. ۴
روژه په ژوند کې د هلو ځلو درس دی.......... ۵
یوه کیسه.......................... ۶
د هغوی مقصد لار ورکو ته د الله تعالی لاره ور ښودل و..................... ۷
د هغوی مقصد خلک له دوزخ نه جنت ته رسول و............................ ۷
مولانا سید حسین احمد مدني رحمه الله.......... ۷
د نورو لپاره کم تلل او د ځان لپاره پوره تلل.... ۹
داسې خوندور ځیزونه له خدای سره چېرته شته دي؟............................ ۱۱
یو بریالی انسان چې د مرګ دروازې ته ورسېږي، نو هله دا احساس ورته ودرېږي، چې د دروازې بل پلو ته له مایوسي او بربادي پرته څه نشته ۱۳
روژه ۱۴
د زماني مزل...................... ۱۷
پیل له لمانځه...................... ۱۸
د صحابوو د دور مدرسې.............. ۲۴
اصلي کار د قرآني علومو احیاء ده.......... ۲۷
څو معاصرین...................... ۲۷
همان ورق که سیه گشته مدعا این جا است ۲۸
ټوکه............................ ۳۰
نوې نړۍ........................ ۳۱
ناسم ګام هېڅ کله سمې پایلې ته نه رسېږي؛ که د دې ګام اخیستونکی ډېر مخلص او مقدس انسان هم وي.................... ۳۴
یوه پرتلنه........................ ۳۶
شاته تګ هم کله نا کله لوی اقدام وي، خو پر دې یوازې د لویو زړونو خاوندان پوهېږي..... ۳۷
د کتاب نړۍ........................ ۴۰
اسلام یو نوی ځواک ور پېرزو کړ........... ۴۳
دا بریا یوازې د جذباتي اقدام پایله نه وه، دا بریا د سنجول شوي پلان په مټ ترلاسه شوه..... ۴۶
د اختلاف زیان تر کومه رسېږي............. ۴۸
د پند شېبې........................ ۵۰
دلته یوه بله مخفي دنیا ده چې زموږ له نړۍ سره متوازي وجود لري....................... ۵۲
او د اصلاح جذبې چې په سیاسي ارادو بدلې شي.............................. ۵۷
کانې شوې ونې...................... ۶۰
د ژوند لویه برخه یې د سیاست قرباني شوه، په وروستیو کې یې اصلاحي کارونه غوښتل، خو اوس یې د مرګ وخت را نږدې شوی و....... ۶۱
په طرابلس کې وینا.................. ۶۵
یو درس له تاریخه.................... ۶۸
یوه نیمه پېړۍ مخکې.................. ۶۹
یو سفر............................ ۷۰
شها ب ثاقب........................ ۸۲
بلاغت څه دی؟...................... ۸۴

الرساله

(اکتوبر - ۱۹۷۶)

پښتو ګڼه: لومړی، جنوري ۲۰۲۵ز

د هر غروب لپاره نوی طلوع ټاکلی دی!

لمر په لویدیځ کې لوېږي، تر څو له ختیځ نه بیرته له نوي شان سره را پورته شي. دا یوه روښانه نښه ده، چې هره ورځ په اسمان کې را څرګندېږي او دا پیغام راکوي، چې خدای د خپل سلطنت نظام څرنګه جوړ کړی دی. دا د دې حقیقت کایناتي اعلان دی، چې د خدای په دنیا کې هېڅ «لوېدنه» وروستۍ نه ده. د هر غروب لپاره نوی طلوع ټاکلی دی. یوازنی شرط یې دا دی، چې انسان له حوصلې برخمن وي، له لوېدو وروسته له نوي سره د هلو ځلو پلان جوړ کړي او د ژوند په لویه لاره خپل سفر یو ځل بیا پیل کړي.

د الرساله موخه تعمیري او اصلاحي ذهن روزل ده

په لنډو کې زموږ موخه «د اسلام پېژندنه» ده. مسلمانان، د نبوت له ختمېدو وروسته، د نبوت ځایناستي دي. مسلمانان به په اوسنۍ زمانه کې د الهي پیغام د رسولو هماغه دنده سرته رسوي، چې په تېرو زمانو کې نبیانو ترسره کړې ده. الله تعالی له دې امله د پیغام رسونې چاره کړې ده، چې د قیامت په ورځ څوک ونه وایي، چې موږ په داسې خبره کې نیول کېږو، چې په هغه اړوند موږ ته اصلاً څه نه دي را ښودل شوي. د دې معنا دا ده، چې که موږ نور خلک د خدای له خوښې نه خبر نه کړو، نو له نورو مخکې به لومړی موږ نیول کېږو چې ولې مو خپله را سپارلې وجیبه نه ده په ځای کړې. دا دومره درنه خبره ده، چې په دې مسؤلیت کې تر غفلت وروسته یوه شخصي کړنه هم مسلمانان د خدای په نزد نه شي ژغورلی.

مګر مسلمانانو نه یوازې نورو قومونو ته د اسلام د پیغام رسونې دنده سرته نه ده رسولې، بلکې په خپل عمل سره یې اسلام اپوټه معرفي کړی دی، له تېرې یوې نیمې پېړۍ نه چې کوم غورځنګونه په اسلامي نړۍ کې را پورته شوي دي، د هغو پایله دا ده، چې اوسمهال الهي حکومتولي، بېل هویت، مناظره بازي، سیاسي محاذونه او د خپلو حقونو لپاره چیغې د خلکو په سترګو کې د اسلام انځور ګرځېدلی دی. حال دا چې د

قرآن کریم اسلام له دې یوه شي سره هم تعلق نه نیسي. د قرآن کریم اسلام خو یوازې دا دی، چې: انسان له خپل بادار نه وویرېږي، له دې احساس سره ژوند وکړي، چې له مرگ وروسته به خدای ته حساب ته ورکوي – اسلام د دې لپاره راغلی و، چې انسانانو د اخرت مسایلو ته متوجه کړي، خو موږ اسلام ته دنیوي مسایلو ته د متوجه کېدو نوم ورکړ.

مسلمانان د دعوتگر په توگه را پورته کول، د اسلامي ملت مهم‌ترینه مسئله ده. د دې مسؤلیت د پرېښودو له کبله مسلمان ملت د خدای له نصرت نه بې برخې شوی دی او دې مسؤلیت ته غاړه ورکول هغه یوازنۍ لاره ده، چې د خدای د نصرتونه مستحق گرځېدلی شي.

الرساله تجارتي مجله نه ده، دا خو د رغونې او د اسلام د احیاء تبلیغاتي رسالت دی. د الرساله بقا او اغېزناکتیا په دې پورې تړلې ده، چې تاسو یې خپله وظیفه وگڼئ او تر وسه وسه مرسته ورسره وکړئ.

د اسلامي امت د راتلونکي د سمولو لپاره یوې نوې هڅې ته اړتیا ده. الرساله د همدې هڅې سرلیک دی.

د مسلمان رهبري تېروتنه

په اوسنۍ زمانه کې د مسلمانانو رهبري تر ټولو ناکامه رهبري وه. د دې وجه دا تېروتنه وه، چې یادې رهبرۍ د مسلمانانو راتلونکی د تعمیر او رغونې په ځای په سیاست کې لټاوه. د سیاست بازۍ معنا دا ده، چې د خپلو ستونزو د حل لپاره د نورو په خلاف اقدام وشي. حال دا چې رغونه دا ده، چې د خپلو مسایلو لپاره په خپل ځان کار وشي.

اصلي کار دا و، چې ملت داسې وروزل شي، چې د خلکو عقیدې کلکې شي، له اخلاقي ځواک نه برخمن شي، د تعلیم په ډگر کې لوړ مقام ته ورسېږي، خپل منځي یووالی ولري، په اقتصادي ډگرونو کې یې ځانته ځای جوړ کړی وي، د ټولنیز پرمختگ

اداري په‌کې فعالیت ولري، خپل عصر وپېژني او له خپل عصر سره سم د کار کولو په هنر پوه وي. او بیا ډېره مهمه دا چې په مسلمانانو کې هغه شعور وروزل شي، چې د مفکوره لرونکو وګړو په حیث د خلکو په منځ کې ژوند وکړي. پر همدې ټکو د یوه قوم د ژوند دار و مدار وي. مګر مسلمانانو د نورو په ضد سیاسي غوغاوې خو ډېرې وکړې خو د خپلې ځان جوړونې لپاره یې هېڅ هم ونه وکړل.

بل ساده توب یې دا و، چې په سیاست بازۍ کې یې چې بریا ونه لیدله، نو اوس یې یوه بله لاره خپله کړې او د خپلې ناکامۍ پړه په نورو خلکو ور اچوي. حال دا چې په دې ډول خبرو دوی یوازې د قرآن کریم د دې خبرې پخلی کوي، چې دوی د طیبې کلمې ونه نه وه کرلې، بلکې د خبیثې کلمې تخم یې شیندلی و. په دې چې د طیبې کلمې لپاره د خدای اعلان دا دی، چې هېڅ ځوک یې نه شي نړولی. دا انجام یوازې د خبیثې کلمې لپاره ټاکلی دی، چې هر ځوک لاس ور وړاندې کړي، له بېخه یې ویستلی شي.

(ابراهیم)

روژه په ژوند کې د هلو ځلو درس دی

د روژې میاشت د انسان لپاره له خپل نفس او خواهشاتو سره د مبارزې میاشت ده. دا هغه میاشت ده، چې مؤمن پر شیطاني ځواکونو برلاستیا مومي او د خدای د بندګۍ له هوډ سره یو ځل بیا نوي کال ته هرکلی وایي. خو عجیبه خبره ده، چې د روحاني مبارزې دغه میاشت د اسلام په تاریخ کې د نظامي مبارزې میاشت هم پاتې شوې ده. د اسلام او غیر اسلام ترمنځ ګڼ تاریخي کشمکشونه په همدې مبارکه میاشت کې پېښ شوي دي. مثلاً:

د بدر غزوه (۶۲۴ء) چې پیغمبر او ملګرو یې پر قریشو پرېکنده فتحه وموندله.

د مکې فتح (۶۳۰ء) چې په ټوله عربي نړۍ یې اسلام غالب کړ.

د تبوک غزوه (۶۳۳) چې پر رومیانو یې

د اسلام زور او ځواک ثابت کړ. (په رجب کې

پیل او رمضان کې يې پای وموند)

د عين جالوت جګړه (۱۲٦۰) چې تاتاريانو ماتې وخوړه او د بغداد اسلامي سلطنت را ژوندی شو.

مصر – اسرائيل جنګ (۱۹۷۳) چې د سويز کانال او سينا صحرا د تېلو چينې

يې بېرته د مصر په واک کې ورکړې.

دا پېښې را ښيي، چې روژه او د ژوند په هلو ځلو کې هېڅ ټکر وجود نه لري. د روژې لوږه او تنده انسان کمزوری کوي نه، بلکې دا ورتيا وربښي، چې د ژوند په کشمکشونو کې په لا ډېرې زړورتيا او مېړانې سره برخه واخلي.

يوه کيسه

ابوبکر بن عباس خوارزمي (۳۲۳ – ۳۸۳ ه) د خپلې ځيرکتيا او حافظې لپاره ډېر زيات مشهور و. ويل کېږي، چې ابوبکر د ارجان وزير صاحب بن عباد ليدو ته ورغی. دروازې ته چې ورسېده، ساتونکی دننه لاړ او صاحب بن عباد ته يې

وويل، چې يو اديب راغلی، له تاسې سره د ملاقات اجازه غواړي. وزير وويل، چې ورته ووايه «ما پرېکړه کړې ده، چې زما خواته به يو اديب تر هغو نه راځي، چې د عربو ۲۰ زره شعرونه يې په يادو نه وي زده کړي.» خوارزمي چې دا خبره واورېده، نو ساتونکي ته يې وويل،

ورشه! پوښتنه ترې وکړه، چې شل زره شعرونه د نارينه شاعرانو که د ښځينه شاعرانو.

وزير د دې خبرې په اورېدو نرم شو. ويې ويل «دا ابوبکر خوارزمي ښکاري» او سملاسي يې دننه وغوښته.

د هغوی مقصد لار ورکو ته د الله تعالی لاره ور ښودل و د هغوی مقصد خلک له دوزخ نه جنت ته رسول و

نبي کریمﷺ، حضرت علي د خیبر د فتحې لپاره استاوه. حضرت عليؓ وپوښتل: اې د الله رسوله! آیا سملاسي جګړه پیل کړم؟ نبي کریمﷺ وفرمایل: هلته چې ورسېدې، خلک د لا اله الا الله په لور دعوت کړه. که یې ونه منله، نو بیا دوهمه او د جګړې لاره خپله کړه. «لان یهدی الله منک رجلا خیر لک من الدنیا و ما فیها». په دې چې که ستا په لاس یوه انسان ته هم الله تعالی نېغه لاره وښودله، نو دا ستا لپاره له ټولې دنیا نه ډېره غوره ده. په بل روایت کې راغلي دي، چې له ځوانو اوښانو نه هم بهتره ده.

مولانا سید حسین احمد مدني رحمه الله

د نبي کریمﷺ له وفات وروسته صحابه کرامؓ ولې له عربي نړۍ نه ووتل؟ عراق ته ورسېدل، د شام، ایران، افغانستان، سند او د هند تر لرې، لرې ایالتونو یې ځانونو ورسول. ولې تر دې سیمو لاړل؟ د هغوی مقصد څه و؟ آیا د ملکونو سوبه یې غوښتله؟ آیا شتمنی یې لټولې؟ هیڅ کله نه. د هغوی اصلي مقصد یوازې د لا اله الا الله په لور د خلکو دعوتول و. نړۍ ښتیني دین ته رابلل و. د خدای لار ورکي بندګان الله تعالی ته ور نیژدې کول او له دوزخ نه یې جنت ته رسول و. وروستنیو مسلمانانو ساده توب وکړ، د دنیا شا یې ونیوله.

تاریخ شاهد دی، چې هند ته له بهر نه د راغلیو مسلمانانو شمېر څلور یا پنځه سوه زره و، خو د هند د وېش پر مهال شاوخوا لس کروړه او پنځه ویشت لکه کسان مسلمانان شوي وو.

زموږ اسلافو او اولیاوو د دین په تبلیغ کې ډېرې زیاتې هلې ځلې وکړې. انګرېز لیکوال سمت لیکي، چې د حضرت خواجه معین الدین چشتي رحمه الله په مبارک لاس نوي لکه خلک مسلمانان شوو. له ده سره څه و؟ آیا پوځ ورسره و؟ یوازې د الله تعالی د معرفت خزانه ورسره وه. هر ځای چې د الله تعالی نېک بندګان تېر شوي، د دین تبلیغ یې کړی

دی. د ترکيې په تاريخ کې مې ولوستل، چې د ترک قوم درې لکه کورنۍ په يوه ورځ مسلمانې شوې. د الله تعالی فضل دی، چې د تبليغ هڅو هغه ميوه ورکړه، چې په يوه زمانه کې ځينو واکمنو د تدبير له مخې هڅه کوله، چې خپل رعيت له مسلمانېدو را وګرځوي. په ۱۰۰هـ کې د عمر بن عبدالعزيز په زمانه کې د خراسان حاکم دا خطر احساس کړ، چې د جزيې د بندېدو له امله به بيت المال خالي شي. نو اعلان يې وکړ، چې له يوه کس نه دې هم اسلام تر هغو نه منل کېږي، چې سنت شوی نه وي. د عمر خوړليو لپاره دا مسئله د تکليف باعث وه. له دې امر سره سم د اسلام پرمختګ ودرېده. خليفه ته خبر را ورسېده، چې د خراسان والي پر اسلام بنديز لګولی دی، نو والي يې له دندې ګوښه کړ او بل کس يې وګماره. او ويې ويل: آيا نبي کريمﷺ د دې لپاره راغلی و، چې پر دې ډول خبرو د اسلام مخه ونيول شي؟

زموږ د اسلافو په هڅو، د اهل الله علماوو او عامو مسلمانو په هلو ځلو سره لس کروړه او پنځه ويشت لکه انسانان مسلمانان شوو. که وروستنيو تېروتنه نه وای کړې، نو د هيواد لويه برخه به مسلمانه شوې وه.

د نورو لپاره کم تلل او د ځان لپاره پوره تلل

زه مو (نن) په ښه حال ګورم او زه پر تاسو د چاپېرېدونکې ورځې له عذابه وېرېږم(هود - ۸۴) دا پیغمبرانه اواز د حضرت شعیبؑ و، چې ۳۵۰۰ کاله پخوا یې د مدین خلکو ته رسولی و.

مدین، په لرغوني عربي نړۍ کې د سره سیند په غاړه یو ښار و. د حضرت ابراهیم (۱۹۸۵ – ۲۱۶۰ ق م) له مېرمنې قطوره نه د «مدین» په نوم یو ماشوم نړۍ ته راغی. په لومړیو کې د همدې مدین پښتونه دلته مېشت شوو او ښار هم د ده په نوم ونومول شو. د همدې مدین له نسل نه، له حضرت ابراهیم نه شاوخوا پنځه سوه کاله وروسته، حضرت شعیب نړۍ ته راغی. په دې وخت کې د مدین قوم ډېر بې لارې شوی و.

الله تعالی حضرت شعیب ته پیغمبري ورکړه او دا دنده یې ور وسپارله، چې د حضرت ابرهیم بې لارې اولادې ته د حق پیغام ور ورسوي. د مدین قوم بې لاریتوب څه و، چې ورته ووېل شوو، چې نن تاسې په خپل حال مه خوشالېږئ، په دې چې ستاسو لپاره په راتلونکي کې د سخت عذاب اندېښنه راسره ده. د قرآن کریم له مخې د دوی ګناه دا وه، چې تول او پیمانه به یې پوره نه کوله او خلکو ته به یې کمه پیمانه ورکوله. (اعراف – ۸۵)

دغه اخلاقي مرض د قرآن کریم په یوه بله برخه کې په دې ټکو کې بیان شوی دی: «ډنډه وهونکو لره تباهي ده، هغه کسان چې ځان ته یې پر خلکو پیمانه کوي نو پوره یې اخلي، او چې هغوی ته پیمانه یا تول کوي نو کم ورکوي، ایا دوی باور نه کوي چې هغوی راپاڅېدونکي دي، یوې سترې ورځې ته، هغه ورځ چې (ټول) خلك رب العالمین ته ودرېږي. (المطففین)

«د ځان لپاره پوره تول کول او نورو ته په تول کې کمی کول.» د دې یو مثال هغه دی، چې په دوکانونو کې مو تر سترګو کېږي.

دوکاندار چې د ځان لپاره پیمانه یا تول کوي، نو د ډېرې پیمانې د ترلاسې هڅه کوي او نورو ته چې تول کوي، نو زړه یې غواړي، چې په یوه نه یوه لاره کمی په‌کې وکړي، یا د کمې پیمانې او کم تول له لارې او یا د ملاوټ او د ښودلې نمونې په ځای د بل شي د تېرولو له لارې. دا کس د خدای په نزد ملعون دی او ټوله ګټه یې حرامه ده. د خپلو درغلیو له لارې چې په خپل تجارت کې هر څومره ګټه وکړي، خو د اخرت په ورځ به په ډېره زیاته خساره کې وي.

خو دغه ذهنیت یوازې تر دوکانداري پورې نه ایساربږي، بلکې د انساني اړیکو له ټولو اړخونو سره تعلق نیسي. د روح المعاني لیکوال لیکلي دي، چې «هغه عالم چې د خپل عصر د علماوو عزت او درناوی نه کوي، هغه هم د دې آیت په دایره کې راځي.» پر همدې مثال هغه ټول حالتونه قیاس کولی شو، چې کله یو انسان د ځان لپاره خو تر خپل اصلي حق نه هم د ډېرو تمه لري خو نورو ته بیا د هغوی ټاکلی حق هم نه ورکوي.

داسې خوندور څیزونه له خدای سره چېرته شته دي؟

د نوې دهلي په نړیواله صنعتي جشنواره (۱۹۶۱) کې یو امریکایي موټر هم نندارې ته وړاندې شوی و. د موټر ځانګړتیا دا وه، چې په ځمکه هم چلېده او چې سرعت به یې په یوه ساعت کې شپېته میله ته نږدې شو، نو په هوا کې هم الوتلی شوی. یوه ځوان هندي راهب چې د جشنوارې رنګارنګ عجوبې او رنګینی ولیدې، نو په ندارې کې امریکایي برخې ته ورغی. ده چې جادویي الوتونکی موټر ولیده، په ذهن کې یې نوې پوښتنه را ولاړه شوه. ځان سره یې وویل: «که زه د رهبانیت او زحمتونو اوسنی ژوند پرېږدم، نو ایا په مادي وسایلو کې به د خپلو جذباتو تسکین ته ورسېږم؟ په نارنجي جامو او ببرو وېښتانو کې ولاړ ځوان راهب تر ډېره پورې امریکایي موټر ته ځیر و. په نندارتون کې یې دې موټر ته د «راتلونکي موټر» نوم ورکړی و. له ځوان راهب نه چې د دې موټر په هکله پوښتنه وشوه، نو ډېر په اغېزناک ډول یې وویل: «دې موټر په دې فکر کې اچولی یم، چې په دواړو جهانونو کې کوم جهان به زما لپاره غوره وي، دا جهان که راتلونکی؟ (هندوستان ټایمز – ۲۰ نومبر ۱۹۶۱ء)

دې ته ورته یوه بله کیسه به هم ولولو

په ۱۹۷۵ کې د جولای او اګست په میاشتو کې په بیهار ایالت کې ډېر ویجاړوونکی سېلاب راغی. ګڼې کورنۍ بې کوره او دې ته اړ شوې، چې په نورو سیمو کې د ځان لپاره استوګنه ولټوي. په ځېل شویو کې یوه نېستمنه مسلمانه کورنۍ دهلي ته هم راغله. د دې کورنۍ د ګټې وټې سرې په طوفان کې له منځه تللی و او دوولس کلن یتیم زلمي شریف او ضعیفې او ناروغې مور یې یوازې په

دې اسره دهلي ته مخه را کړې وه، چې دلته يې زوم ريکشه چلوي او يوه مړۍ روزي پيدا کولی شي. ښکاره ده، چې يو تن ريکشه چلوونکی به د دوو کورنيو پالنه څرنګه وکړي؟ نو شريف هم کار ته مخه کړه. لومړی يې څو ورځې په يوه معمولي هوټل کې لوښي ووينځل. وروسته يې په يوه شتمنه مسلمانه کورنۍ کې د کور د کارونو لپاره په پنځوس روپۍ مياشتني معاش کار ومونده.

شريف د خورا نېستمنې کورنۍ زلمی و. دې دنيا ته يې چې سترګې وغړولې، نو يو کلک فرش يې د بسترې په توګه ترلاسه کړی و، تر دې دمه يې ژوند داسې تېر کړی و، چې نه يې پښو پڼۍ ليدلې وې او نه يې د ټول بدن د پټولو لپاره جامې اغوستې وې. د ژمي په يخو شپو کې به يې د لرګي ورې، ورې ټوټې او پاڼې ټولې کړې او د هغو اور او لوګي ته به يې شپې تېرولې او بيا به يې يو فرش ځان ته په ځمکه وير کړ، او بل فرش به يې په ځان ور هوار کړ.

په دسمبر مياشت کې يو سهار چې شريف د کور د مالکې بستره ټولوله. نو ناڅاپه يې ذهن ته يو فکر ورغی. په تخت هوارې نرمې توشکې، د بسترې ښکلې څادر او د مخملي رخت ګرانبيه کمپلې ته يې پام شول، دې شيانو يې څو شېبې ذهن ځان ته ور ټول کړی و. د مالکې لور ته يې وويل، «خورې! د خدای په نزد هم دغسې بسترې شته دي؟» دی په خپله پوښتنه کې دومره غرق و، چې د نجلۍ دا خبره يې هېڅ او نه وريده: «اوو ساده! هلته خو به تر دې هم ښې بسترې وي.»

که ځير شو، نو په اوسني عصر کې له هر انسان سره دغه ډول ذهنيت دی، لوی، ماشوم، شتمن، نېستمن، عالم، جاهل، ټول د دنيا په ترايستونکو رنګينيو ور مات دي. لذت، دولت، شهرت، عزت، مقام، اقتدار، لنډه دا چې له دنيوي شيانو چې هر شی د کوم انسان سترګو ته دربدلی دی، نو انسان د هماغه شا نيولې او د حال په ژبه يې ويلي دي، چې «د خدای په نزد دغسې خوندور شيان چېرته دي، نو په دې دنيا چې څه لاسته راځي، ولې يې لاسته نه راوړم؟»

عجيبه خبره دا ده، چې په دې برخه

کې د مذهبي خلکو حال هم د دنیاپاله خلکو په څېر دی. هغه دنیوي امکانات چې په اوسنی زمانه کې د انسان مخې ته پراته دي، د هغو د ترلاسي په هلو ځلو کې مذهبي خلک هم له چا نه وروسته نه دي پاته. د مقام او مرتبې جنون، د مشرۍ او واک ویاړ، د جلسو او مظاهرو نندارې، د نړیوالو کانفرانسونو لپاره الوتنې، د خطاب او هرکلي تماشې، د ورځپاڼو په سرلیکونو کې راتلل، او د دغسې نورو شیانو شوق په مذهبي خلکو کې هم همدومره دی، څومره چې یې عام دنیاپاله خلک لرلی شي. داسې ښکاري، چې هغه څوک چې د اخرت په اړه وعظونه کوي، هغه پخپله هم په اخرت یقین نه لري. که یې لري هم، ډېر کم.

یو بریالی انسان چې د مرګ دروازې ته ورسېږي، نو هغه دا احساس ورته ودرېږي، چې د دروازې بل پلو ته له مایوسۍ او بربادۍ پرته څه نشته

هووړډ هیوز د امریکا مشهور میلیونر و. په ۱۹۷۶ کې د هوايي سفر پر مهال د زړه حمله ور باندې راغله. الوتکې سمدستي په هاؤستن کې ناسته وکړه. خو هسپتال ته تر رسېدو پورې هیوز ساه ورکړې وه.

له خپل قانون پوه پلار نه هیوز ته یو میلیون ډالر په میراث کې ور پاتې و. خو د خپل لوړ کاروباري استعداد په مټ یې خپله سرمایه له ۲۰ زره کروړه ډالر نه هم اړولې وه. هغه کاري ډله چې په دې سفر کې د هیوز ملګرې وه، هغوی چې د ده د وروستیو شپبو په اړه د خپلو سترګو لیدلی کوم حال بیان کړ، مشهور امریکایي انځورګر شرل سالومن د همدې بیان له مخې د ده خاکه وکښله. په دې خاکه کې د هیوز د ژوند وروستی شېبې انځور شوې دي. د امریکا بریالی سوداګر په دې انځور کې د وېرې، ناهیلي، بې وسي، ناکامي او بې باوري مجسم تصویر تر سترګو کېږي. د امریکایي سوداګر بوږنوونکې رسامي د ده هغه کیفیت راته بیانوي، چې پر یوه انسان هغه مهال راځي، چې د مرګ دروازې ته رسېدلی وي او تر شا یې هغه ژوند ولاړ وي، چې ده ورسره مخه ښه کړې وي، او مخې ته یې هغه ژوند ولاړ وي، چې د تل لپاره به یې همدلته استوګنه وي.

روژه

غالبا د ۱۹۴۳ خبره ده. په ګورکپور کې یو مسلمان افسر اوسېده. له برابره مرغه، د روژې په میاشت کې مې یوه میاشت له دې افسر سره تېره کړه. د ده د کور مخې ته جلا مېلمستون جوړ و. ومې لیدل، چې هر سهار به د قرآن یو قاري له سیني سره یو قرآن را نیولی و، مېلمستون ته به ننوت، څو شېبې به یې تلاوت وکړ، او بېرته به ولاړ.

څو ورځې مې چې دا پېښه ولیده، نو مسلمان افسر ته مې وویل، «دا سړی څوک دی، چې هر سهار دلته راځي.» افسر لومړی زما په پوښتنه وخندل، بیا یې وویل: «خبره دا ده، چې زه روژې نه نیسم. دا قاري صاحب مې نیولی دی، چې ټوله روژه به زما کور ته راځي او د قرآن کریم تلاوت به کوي او د میاشتې په پای کې به یې په عوض کې یو څه پیسې ورکوم.»

دا د یوه «بې روژې کس» کیسه وه. اوس د روژه‌تیانو کیسې ته غوږ شئ. یو ځل مې له اذان نه مخکې خپل ساعت ته په کتو روژه ماته کړه. څو تنه جدي په دې ګمان شول، چې روژه مې سمه نه شوه. نن ورځ د روژه‌تیانو دا حال دی، چې روژې ته دومره کلک چمتووالی نیسي، چې له سپېده چاود څو دقیقې مخکې یې بندوي او له لمر لوېدو څو دقیقې وروسته یې ماتوي. دې عمل ته یې بیا د «احتیاط» نوم ورکړی دی. یوه خوا د روژې په وختونو کې د احتیاط مسئله تر دې ځایه رسېدلې، چې په پېشلمي کې بېړه او په روژه ماتي کې د ځنډ تر حده پام ساتل کېږي. حال دا چې دا عمل په ښکاره له سنت طریقې سره په ټکر کې دی. په دې چې په حدیث کې راغلي دي، چې زما امت به تر

هغو پورې په خير باندې وي، چې په روژه ماتي کې بيړه کوي. بلې خوا ته د روژې د مقاصدو په برخه کې بيا د بې احتياطي دا حال دی، چې دا مهمه نه ګڼي، چې د روژې په جريان کې بايد يو بد عمل ترسره نه شي، له شخړو ډډه وشي او دروغ ونه ويل شي. حال دا چې په حديث کې ويل شوي دي، يو شخص چې روژه يې په خوله وي او دروغ وايي، روژه يې روژه نه ده. په يوه بل حديث کې بيا راغلي دي، چې روژه‌تي کس چې د يوه مسلمان غيبت کوي، نو داسي ده لکه په حلال شي يې چې روژه نيولې وي او په حرام شي يې ماته کړې وي.

دا دواړه کيسې په سترګو له يو بل نه جدا ښکاري. يوې خوا ته روژه نيول کېږي، بلې خوا ته روژه نه ده نيول شوې. خو ژور چې ورته ځير شو، نو د دواړو لورو شعوري حالت سره يو شان دی. دواړه لورې عبادت يا روژې ته د رسمي عمل په سترګه ګوري، نه د داسې عمل په سترګه چې د انسان له دروني ژورو را توکيږي او د ټول وجود استازيتوب کوي.

د عبادت يوه معنا دا ده، چې عبادت بايد ژوندی عمل وي. بله معنا يې دا ده، چې مازې يو دود وي. ژوندی عمل د انسان له ټول وجود نه سرچينه نيسي. د انسان د بشپړې هستۍ اظهار وي. بل خوا، دود مازې يو بې روحه خارجي عمل وي. د انسان زړه او روح په‌کې دخيل نه وي او يوازې په سرسري ډول يې سرته رسوي. مثلاً په تنهايي کې د خدای په ياد کې اوښکې تويول عبادت دی، مګر د خپلو دنيوي بوختياوو پرمهال د تسپې په دانو «الله» ويل، يوازې يو دود دی. په تنهايي کې چې د مؤمن له سترګو کومې اوښکې بهيږي، دا اوښکې د بنده د ټول وجود شيره وي. خو د «الله» لفظ چې شمېرې، هغه يوازې پلاستيکي دانې په تار کې پيیلې وي او له خپلو نورو مصرفيتونو سره هم‌مهاله يې د ګوتو په حرکت سره اړوي را اړوي. په ژوندي عمل کې د انسان او عمل ترمنځ ژوره روحاني رابطه وي، خو په رسمي دود کې بيا د دواړو ترمنځ هيڅ تړاو نه وي.

په اوسنۍ زمانه کې روژې يو ډول د کلني دود حيثيت خپل کړی دی. د خلکو

ژوند د معمول څېر په خپل حال روان وي او د روژې میاشت چې راشي، نو دا په دې معنا وي چې په انسان د هجرې کلیزې نهمه میاشت راغله، یانې روژه د خلکو ژوند ته نه وي داخله شوې. نه له روژې سره د خلکو زړونه نرمېږي. نه عاجزي ورکې راځي. نه یې د روا او ناروا چارو په برخه کې د شامې قوه پیاوړې کېږي. د دوی لپاره د روژې میاشت په دې معنا وي، چې له یوه ټاکلي وخت نه به تر بل ټاکلي وخته پورې خوراک او څښاک نه کوي او په دې فکر وي، چې په دې لوره به خدای ورنه خوشاله شي. نو روژه نه نیوونکی ولې دا فکر ونه کړي، چې د خدای د خوشالولو لپاره خو یو دود پکار دی، نو هغسې چې روژه یو دود دی، تلاوت هم یو دود دی. که یو دود دې په ځای نه کړ، نو بل دود په ځای کړه. خدای چې په یو دود خوشالیږي، نو په دې بل دود به هم خوشاله شي.

اصلي نکته دا ده، چې روژه مازې یو خارجي عمل نه دی، بلکې یو باطني عمل دی. روژه د مؤمن د اروایي حالت بدني اظهار دی. د مؤمن معنا دا ده، چې یو شخص باید په دنیوي ژوند کې له بدیو ځان وساتي. د «کولو او نه کولو» په هکله د خدای له ټاکلو حدونو تېری ونه کړي. روژه د همداسې منظم او تړلي ژوند تمرین دی. په روژه کې د خوراک څښاک پرېښودو معنا دا ده، چې انسان په روزمره ژوند کې د «دا وکړه او دا مه کړه» لازمي تربیه واخلي او دا درس ورکول شي، چې تاسو به خپل ټول ژوند په همدې ډول تېروئ. په همدې ډول به خپل ټول ژوند د یوه «روژه تي» په حیث تېروئ، چې په خپلې ارادې سره د ژوند له یوه طرز نه لاس واخلي او د ژوند یو بل طرز په خپله خوښه غوره کړي. د روژې په میاشت کې بند ژوند له آره د ټول کال او ټول ژوند لپاره د بند ژوند سمبول دی. د دې معنا دا ده، چې بنده باید په خپلو ټولو چارو کې د «روژه تي» هغه چلند ور خپل کړي، چې د روژې په میاشت کې یې د اوبو او خوړو په برخه کې خپل کړی وي. که داسې نه وي، نو د حدیث په ټکیو کې «الله دې ته حاجت نه لري، چې انسان دې مازې له اوبو او خوړو لاس واخلي.»

که روږه‌تیان په خپل چلند سره د حقیقي روژې مثال وړاندې کړي، نو بې روږه‌تیان به هېڅ کله هم دې فکر ته زړه ښه نه کړي، چې د خپلې روژې د جبران لپاره د معاوضې په بدل کې د قاري صاحب له خدماتو هم ګټه اخیستلی شي، ځکه نور به ده ته دا عمل ډېر زيات د خندا وړ برېښي. حقیقت دا دی، چې د روژې دا بې ارزښتي د روږه‌تیانو له لاسه جوړه شوې ده، نه د بې روږه‌تیانو له لاسه. بې روږه‌تیان به هماغه څه روژه ګڼي، چې روږه‌تیان يې عملي مثال وړاندې کوي.

د زماني مزل

د غیر متحده ملکونو کانفرانس په ۱۹۷٦ کال د اګست په میاشت کې په کولمبو کې وشو. له دې کانفرانس نه یو خبر دا و، چې د ۳۵ اسلامي هېوادونو مشرانو او ملګرو يي چې په دې کانفرانس کې ګډون کړی و، د اګست په دیارلسمه د جمعې لمونځ د سیمې په جامع جوماتو کې وکړ. د دې کار لپاره یوه کمېټه جوړه وه او رئیس يې الحاج بدیع الدين و، چې د سرې لنکا د حکومت یو وزير و.

که د اسیا او افریقا په سیمه کې دا ډول کانفرانس پنځوس کاله پخوا په «کولمبو» کې شوی وای، نو په ورځپاڼو کې به مو دا ډول خبرونه نه وو لوستلي. په دې چې هغه مهال به د «۳۵» اسلامي هېوادونو استازي مسلمان مشران نه و، بلکې د اروپايي هېوادونو والیان او وايسرای به و. اوسني عصر د اسلام د احیاء لپاره ډېر زیات نوي فرصتونه ایجاد کړي دي، خو شاید خلک به تر اوسه پورې له دې فرصتونو خبر نه وي.

پیل له لمانځه

د دوه کاله پخوا خبره ده، زه په خپل کتاب «الاسلام» د لیکلو پر مهال له یوې پوښتنې سره مخ وم. «اوسنی عصر د تجربو او مشاهدو عصر دی. که د نن ورځې انسان له ما پوښتنه وکړي، چې آیا د اسلام رښتینولي د تجربې له مخې د پوهېدو وړ ده، نو زما ځواب به ورته څه وي؟» په دې جریان کې مې د ۱۹۴۷ کال د جولای په یوه شپه په دهلي کې خوب ولیده، چې ځینې نامسلمانان راسره دي او د اسلام په هکله خبرې اترې ورسره کوم. غالبا هغوی د اروپا خلک و او له ما نه یې دقیقا همدا پوښتنه کوله. عجیبه خبره ده، هغه پوښتنه چې ما د ویښتیا په حالت کې حل نه کړه، الله تعالی د خوب په حالت کې راته روښانه کړه. په خوب کې مې ولیدل، چې د دې پوښتنې په ځواب کې ډېر په ډاډ سره هغو خلکو ته وایم: «هو د اسلام تجربوي ازمایښت شونی دی، او د دې یو شکل دا

دی، چې لمونځ تجربه کړئ.» د مخاطب له امله دغه خبرې اترې په انګریزي ژبه کې وې. سترګې مې چې خلاصې شوې،

نو خپله يوه جمله مې ټکي په ټکي په ياد وه. ما ورته ويلي و:

Without being a Muslim, you can experience Namaz.

(له اسلام منلو پرته هم د لمانځه تجربه کولی شئ.) زما چې څومره يادېږي، له دې وروسته هغوی اودسونه وکړل او له ماسره يې لمونځ وکړ. د لمانځه دغه «تجربه» د دوی لپاره دومره اغېزناکه وه، چې له لمانځه وروسته يې سمدستي اسلام ومانه.

په تاريخ کې د دې مثالونه ډېر زيات دي، چې خلک يوازې د لمانځه په ليدو مسلمانان شوي دي. ويل کېږي، چې د ابوسفيان ځيګرخوره مېرمنه هند چې له اسلام نه اغېزمنه شوه، ابتدايي سبب يې

همدا لمونځ و. مسلمانان چې د فاتحانو په حيث مکې ته ننول، نو هلته يې ظلم او غرور ونه کړ، بلکې جومات ته يې مخه کړه او د خدای په مخکې يې د خپلې عاجزۍ او بندګۍ اقرار وکړ. له ابن منده نه روايت دی، چې هند خپل مېړه ابوسفيان ته وويل، چې زه غواړم اسلام ومنم. ابو سفيان ورته وويل، ته خو تر پرونه پورې د اسلام سرسخته مخالفه وې. هغې ځواب ورکړ، هو، مګر پرون شپه مې چې په سترګو کوم منظر وليده، هغه زما ذهن په بشپړ ډول بدل کړ.

«والله ما رأيت الله تعالی عبد حق عبادته فی هذا المسجد قبل الليلة، والله ان باتوا الا مصلين قياما و رکوعا و سجودا.»

ژباړه: په خدای قسم! له پرون شپې نه مخکې ما هېڅ کله نه و ليدلي، چې په دې جومات کې دې د خدای عبادت هغسې شوی وي، څرنګه يې چې حق دی. په خدای قسم! دې خلکو ټوله شپه لمونځونه کول او ټوله شپه يې په قيام،

رکوع او سجدو کې تېره کړه.

د افريقا د تاريخ يو شنونکی ليکي:

«په منځنۍ افريقا کې اسلام تر ډېره پورې د ګرځندويانو او عرب تاجرانو په لاس خپور شو. د دوی تر ټولو لويه معجزه چې په افريقا کې يې اسلام خپور

کړ، لمونځ و. هلته چې خلک به په یوه امام پسې په کتارونو کې ودرېدل او له ځېرو نه به یې د خدای وېره وربېده، نو لیدونکي به ورته ویلي ویلي شوو. خلک یوې خواته په خپلې سپکې بت پرستۍ پښېمانه شوو، بلې خوا ته اسلامي عبادتونو خپل لور ته ور جذب کړل. په پایله کې یې یوازې د لمانځه له برکته په منځنۍ افریقا کې په لوی شمېر نفوسو کې اسلام خپور شو.»

د شاه جهان په زمانه کې د منګولو او مغلي سلطنت ترمنځ ډېرې جګړې پېښې شوې. په دې زمانه کې اورنګ زېب، شهزاده و او د جګړې لپاره همدی ور ولېږل شو. ده منګول تر سنکیانګ سیمې پورې وتمبول. ویل کېږي، چې د اورنګ زېب او جې سینګ پوځونو د سنکیانګ په دښته کې له منګولو سره جګړه کوله او د ماسپښین د لمانځه وخت راغی. اورنګ زېب له خپل اس نه را کوز شو. او د جنګ په میدان کې یې څادر هوار وکړ، په لمانځه ودرېده. د منګولو پام شول، چې پاچا د «ناستې ولاړې» غونډې په کوم فعل باندې لګیا دی. نو دوی یې په دې کار ډېر زیاته حیرانه شوو او د دې لپاره چې د لمانځه اداب له نږدې ووینې، جګړه یې ودروله او اورنګ زېب یې محاصره کړ. اورزګ زېب په سکون سره په خپل لمانځه ولاړ و. منګول ترې چارچاپېر راتاو و او یوه، یوه حرکت ته یې په حیرت سره کتل. کله چې پاچا سلام واړاوه، نو منګولو پوښتنه ترې وکړه، چې دا تاسو څه کول؟ اورنګ زېب ځواب ورکړ: «د هغه خدای عبادت مې کاوه، چې تر ټولو لوی او تر ټولو ډېر مهربان دی.»

منګولو چې د پاچا دا ځواب واورېده، له وېرې ولړزېدل. حوصلې یې ماتې شوې او په دې فکر یې خپلې وسلې وغورځولې، چې د داسې زړور انسان ماتول امکان نه لري. دا د ۱٦٤٧ء پېښه وه.

محمد حسنین هیکل (د الاهرام پخواني مسؤل مدیر) لیکلي، چې جمال عبدالناصر چې لومړی ځل روس ته سفر وکړ، نو د هغې زماني وزیر اعظم نکیتا خروشچوف د خبرو اترو په اوږدو کې له لمانځه سره ډېره زیاته لېوالتیا وښوده. دا د ۲۹ اپریل ۱۹۵۸ خبره ده.

«خروشچوف له دې سره ډېر شوق

درلوده، چې د مسلمانانو د لمانځه صحنه ووینې. کله چې د خروشچوف په کور کې د غرمې له ډوډۍ وروسته ولسمشر ناصر د ماسپښین لمانځه لپاره جومات ته روان و، نو خروشچوف یوه دنیا پوښتنې ترې وکړې. ناصر چې تر څو پورې په اوداسه لګیا و، خروشچوف په خپله له دسمال سره ورته ولاړ و او ډېر لوی عقیدت او درناوی یې ښکاره کړ.»

د بشرپوهنې نویو څېړنو ښودلې ده، چې د معبود لمانځنه یوه فطري جذبه ده، چې هر انسان یې د پیدایښت له ورځې ورسره راوړې. دا جذبه په یوه شي هم له منځه نه ځي. لمونځ د دغې فطري جذبې د اظهار فطري طریقه ده. داسې ښکاري، چې د لمانځه په ادابو او طریقو کې دا فطري تقاضا په داسې ډول را ټوله شوې، چې د انسان او لمانځه ترمنځ یو ځانګړې تړاو ایجاد شوی او لمونځ د انساني فطرت عملي تصویر ګرځېدلی دی. په جون ۱۹۷٦ء کې یو ځل د یوه نامسلمان کس په کور کې په لمانځه ودرېدم. د کور څښتن وویل، «تاسې مې چې په لمانځه ولیدلئ، په تندي مې خوله را ماته شوه. زړه مې غوښتل چې زه هم در ګډ شم.» دغه ډول تجربه مې په ژوند کې څو، څو ځلې پېښه شوې ده.

زموږ مسؤلیت دی، چې د خدای دین د هغه تر ټولو بندګانو پورې ور ورسوو. په دې اړوند یوه پوښتنه دا ده، چې دا کار په عملي ډول له کوم ځایه پیل کړو او په څه ډول دین د هغوی لپاره د بحث موضوع وګرځوو. په اوسنیو حالاتو کې د دې یو عملي شکل لمونځ ښودلی شو. دا سمه ده، چې د لمانځه «ناسته ولاړه» په ځینو خلکو ته عجیبه غوندې شی ښکاري، هغسې چې په مکه کې له ابو طالب سره پېښه شوې وه. خو دا هم حقیقت دی، چې د ده زوی علي بن ابي طالب په لومړیو کې د لمانځه په لیدو له اسلام نه اغېزمن شوی و، او بیا د اسلام تر ټولو لوی سرتېری ترې جوړ شو.

حقیقت دا دی، چې نورو اقوامو ته د دین رسونې لپاره لمونځ یوه کامیابه ذریعه ګرځولی شو. په لمانځه کې فطري کشش له همېش نه موجود و. مګر د اوسنی زماني د تجربې او مشاهدې مزاج لمانځه ته «ساینسي» ارزښت هم ور ښبلی دی.

د نن ورځې انسان غواړي، چې د یوه شي تر منلو له مخه یې په عملي شکل پوه شي او پخپله یې تجربه وکولی شي. لمونځ دې اړتیا ته په ډېر کامل شکل سره ځواب وایي. یو انسان چې په لمانځه کې مشغول وي، نو په ډېرې حیرانتیا سره ادا محسوسوي، چې لمونځ یې د دروني اواز ځواب دی. د لمانځه په بیلا بیلو اعمالو کې انسان د خپلو روحاني تقاضو پوره کېدلویني. د انسان ټول وجود په داسې ډول په لمانځه کې ښکېل وي، ګواکې دی او لوړ حقیقت دواړه په یو بل کې جذب شوي دي. تر دې چې هغه څوک چې له لرې نه د لمانځه ننداره کوي، هغه هم د لمانځه سپېڅلتیا، عظمت او له انساني وجود سره یې همغږي ته حیران پاتې کېږي. دغه شخص په پرانیستو سترګو ویني، چې د خپل معبود د لمانځنې له دې نه بله بهتره طریقه امکان نه لري.

د اخرت مسئله داسې ده، چې انسان باید د لمانځه په خوا کې ایمان هم ولري. خو د دې کیفیت د موندلو لپاره رسمي ایمان ته اړتیا نشته. یو شخص چې سنجیده وي، له ایمان پرته هم کولی شي، چې په ټاکلي طریقه لمونځ وکړي او د لمانځه له کیفیتونو او خوندونو نه خپله برخه یوسي. د لمانځه دا اړخ په انسان کې یو دعوتي ارزښت ته لاره جوړوي. د مکې تاریخ دا خبره په عملي ډول راته په ډاګه کوي، ځکه په مکه کې د اسلام په ابتدایي دور کې، له قرآن کریم نه وروسته همدا لمونځ د دې ذریعه شو، چې خلک یې دین ته نږدې کړل.

په نورو قومونو کې د دین د خپراوي لپاره په اوسنی زمانه کې د نورو کارونو په خوا کې یو کار باید دا هم وکړو، چې په نړیواله کچه د مسلمانو ځلمیانو یو تنظیم جوړ کړو. د دې تنظیم مقصد به لمونځ کول او لمونځ ښودل وي. د تنظیم غړي به په ټولو کې ښارونو کې مېشت وي او هره ورځ به یوه داسې پارک ته ځي، چې هلته نامسلمان ښځې او نارینه د تفریح لپاره راځي. دلته به یو دوه ساعته په داسې ډول تېروي، چې د دوی خبرې اترې او ناسته ولاړه به په بشپړ ډول سنجیده او جدي وي. د قرآن کریم ترجمه یا بل داسې کتاب به ورسره وي، چې د نبي کریمﷺ او د صحابوو اخلاقي

او ایماني کیسې ولري. دوی به پخپلو کې دغه کتابونه مطالعه کوي. په ارادي ډول به چاته د تبلیغ کولو هڅه نه کوي. البته که کوم شخص د درس په حلقه کې کېناسته، نو په ډېر درناوي به يې کېنوي. که پوښتنه يې کوله، نو په ډېره نرمه او سنجیده ژبه به ځواب ورکوي. که ځواب ور معلوم نه وي، نو صفا به ورته ووايي، چې موږ يې په ځواب نه پوهېږو. څېړنه به وکړو او سبا به يې ځواب درته راوړو. د لمانځه او نورو اسلامي لارښوونو په هکله د بېلا بېلو ژبو ورې ورې رسالې به ورسره وي، چې لېواله کسانو ته يې وړيا ورکړي. د پارک د دې برنامې مهمه برخه به لمونځ وي. د دې هدف لپاره به غالبا د مازدیگر لمونځ ډېر مناسب وي. ټول ځوانان دې په ګډه لمونځ وکړي. لمونځ دې ښه ورو وکړي. داسې دې نه کوي، چې ژر، ژر لمونځ وکړي او سلام واړوي. په څلور رکعته لمانځه کې دې لږ تر لږه شل دقیقې وخت ولګوي. لمونځ دې داسې وکړي، ګواکې په رښتیا د خدای مخې ته ولاړ دي او د خپلې بندګۍ اظهار ورته کوي.

که څو کلونه دا کار پرلپسې په ډېرې چوپتیا او سنجیده توګه وشي، نو خورا ناعادي پایلې به ولري. په جوماتونو کې د لمانځه تحریک د مسلمانانو د اصلاح لپاره ډېر بریالی روان دی. د لمانځه دغه ډول تحریک چې نامسلمانانو ته د دین رسونې په خاطر هم په لاره واچول شي، نو زموږ د مسؤلیت دواړه غوښتنې به پوره شي. او که په دنیا کې يې (خدای مه کړه) نتیجه ور نه کړه، نو په آخرت کې به ان شاءالله حتما زموږ شمېر په هغو خلکو کې وي، چې د خدای د مخلوق په وړاندې يې د حق شاهدي ورکړې ده او د مؤمن لپاره همدا بسنه کوي.

دا هم ډېر ضرور دی، چې دا کار په منظم ډول وشي. په دې برنامه کې چې څوک برخه اخلي، هغوی دې په خپله خوښه یو تن «ویناوال» وټاکي. همدا کس دې کتاب لولي او همدا دې د اړتیا په وخت کې خبرې کوي. نور ټول دې غلي ناست وي او د ویناوال لپاره دې په زړه کې دعا کوي، چې الله تعالی يې مرستندوی شي او د ده له ژبې دې یوازې د حق او خیر خبرې ووځي.

د صحابوو د دور مدرسې

آرتر کیت (۱۹۵۵ - ۱۸٦٦) د مصر د لرغوني تاریخ له مطالعې وروسته لیکلي دي، چې «مصر د مسلمانانو تورې نه دی فتح کړی، قرآن فتح کړی دی.» همدا خبره د اسیا او افریقا د هغې ټولې سیمې په تړاو هم سمه ده، چې نن ورځ یې موږ په اسلامي نړۍ پېژنو. داسې ولې وشول چې دې ټولو قومونو نه یوازې خپل مذهب بدل کړ، بلکې خپله ژبه یې هم بدله کړه او اسلامي ټولنه کې شامل شول؟ ځواب دا دی، چې د مدرسو له لارې. د لومړني دور مسلمان عربان چې په شاوخوا مملکتونو کې خپاره شول، نو هلته یې د اسلامي رسالت د مرکز په توګه ځای، ځای مدرسې جوړې کړې. په دې مدرسو کې به خلکو ته عربي ژبه تدریسېده او قرآن او حدیث به ورښوول کېدل. له دې مدرسو نه به چې څوک فارغ شول، هغوی به خپلو سیمو ته لاړل او هلته به یې هم همداسې ادارې

رامنځته کړي. د مدرسو په بنسټ د کار دغه تګلاره وه، چې په یوه پېړۍ کې یې د هغه وخت د اباديې دنیا په لویه برخه کې مذهب، تمدن او ژبه بدله کړه.

قرآن یوه تلپاتې معجزه ده. د کایناتو خالق د دې کتاب له لارې له خپلو بندګانو سره خبرې کړې دي. قرآن په دې دنیا کې د خدای او بنده ترمنځ د اتصال کړی ده، دا کتاب زړونه تودوي او شعور را ویښوي. د دې کتاب لوړ مضامین او اسماني ادب دومره اغېزناک دی، چې هر هغه شخص چې په قرآن کریم ځان پوه کړي، نو د دې کتاب صداقت ته یې سر ټیټېږي. دغه راز د پیغمبر عليه السلام سیرت او د صحابوو حالات د بشري تاریخ یوه هیښوونکې انقلابي پېښه ده، چې د انسان ژوند ته د حرارت بښلو خورا ډېر ځواک لري. د اولنې دور مدرسې همدغو شیانو ته د ژوند ورکولو اداري وې. په دې مدرسو کې به د عربي ژبې له زدکړې وروسته انسان له قرآن او حدیث سره یو ځای شو او بیا به انسان د ایمان او حرارت له دې خزانو نه نیغ په نیغه د خپل دین په زدکړه لګیا شو. دیني علم به د ده لپاره د پیغمبر او صحابوو په مجلسونو کې د ناستې په معنا و. د خدای

کتاب به د ده د فطرت د ویښتیا چاره کوله. د پیغمبر او صحابوو انقلابي سیرتونو به یې په زړه کې د عمل لمبې بلې کړې وې. په دې سره به د ژوندیو انسانانو یو داسې لښکر چمتو شو، چې د خدای لپاره د ژوند او د خدای لپاره له مرګ پرته به په بله هیڅ خبره نه پوهېدل.

نن ورځ د مدرسو شمېر تر پخوا ډېر زیات شوی دی، خو نن ورځ د مدرسو هغه ګټې نه لیدل کېږي، چې په اولنې دور کې یې لیدل کېدلې. د دې وجه دا ده، چې اوسنۍ مدرسې د خپل سټرکچر له مخې له هغو مدرسو سره ډېر فرق لري، چې صحابوو او تابعینو جوړې کړې وې. د اوسني عصر په مدرسو کې دیني علم د یوه فن حیثیت خپل کړی دی. قرآن د دې لپاره نازل شوی و، چې په لوستو یې د انسان د بدن وېښته ودرېږي او زړونه د خدای په یاد کې ولړزېږي، خو د اوسنیو مدرسو په نصاب کې قرآن کریم صرف ضمني حیثیت اخیستی دی. د

پیغمبر سیرت او د صحابوو حالات چې په بشري تاریخ کې د اورشیندونکو حیثیت لري، په دې مدرسو کې اصلاً نه لوستل کېږي. زموږ په مدرسو کې د احادیثو او اثارو ځای یوازې دا دی، چې د هغو پر بنیاد د فقهي پر یو څو له ځانه جوړو شویو مسایلو لایتناهي بحثونه وشي. په دې سربېره هغه فنون، چې «د علوم آلیه» په نوم تدریسېږي، هغه دومره وراسته او له وخته تېر دي، چې له دې پرته یې بله هېڅ ګټه نشته، چې په انسان کې ذهني جمود او بې معنا موشګافي وروزي. د اسلامي مدرسي فضا باید د الله تعالی له عظمت نه سرشاره وي. مګر زموږ اوسني تعلیمي بنسټونه د زوال په هغه نکته کې ولاړ دي، چې هر یوه د ځان لپاره ځینې لویان او اکابر پنځولي دي او د مدرسې ټول فعالیتونه یوازې د همدغو لویانو د لویې په اړه درسونو او بحثونو ته ځانګړې شوي دي. په داسې حالت کې به څرنګه شوني وي، چې دلته دې خلک د ایمان د تودوخې درس واخلي، دلته دې اعلی انساني شخصیتونه جوړ شي. دلته دې له خدای او اخرت نه وېرېدونکي انسانان پیدا شي، دلته دې د اسلام هغه سېلاب را پورته شي، چې د اولني دور په مدرسو کې را پورته شوی و او په ټول عالم خپور شو.

اړتیا ده، چې یو ځل بیا د اولني دور په تګلاره مدرسې جوړې شي او د هغو په مټ د امت د اصلاح کولو غم وخوړل شي. د دې مدرسو نصاب باید ساده او غیرفني وي. د اوسنیو حالاتو له مخې دغه نصاب په څلورو مرحلو وېشلی شو:

لومړۍ مرحله: عربي ژبه او قرآن.

دوهمه مرحله: حدیث، نبوي سیرت، د صحابوو حالات، اسلامي تاریخ او داسې نور (په عربي ژبه)

درېیمه مرحله: نړیوالې ژبې، نور مذاهب او د هغو تاریخ. معاصره فلسفه، مهم ساینسي معلومات

څلورمه مرحله: په یوه اسلامي موضوع کې تخصصي څېړنه (په عربي ژبه یوه مقاله لیکل)

که په دې طرز یوه مدرسه په بنه معیار جوړه شي، نو بې له شکه چې دا به په اوسني دور کې تر ټولو لوی کار وي.

اصلي کار د قرآني علومو احياء ده

پر دې خبره ټل وير کېږي، چې د ټولو اسلامي علومو د درس او تدريس اصلي مقصود قرآن و او نور ټول علوم د قرآن لپاره د ابزارو او وسايلو په ځای وو. خو د فضايي ستورو ځېرونکی د دوربين په جوړولو کې دومره غرق تللی و، چې اسمان ته يې سترګې اړولو ته هېڅ فرصت ونه مونده. ياني معقولات، فلسفه او کلام اصلي مقصود وګرځېدل او قرآن او قرآني علوم له يوې مخې له پامه وغورځېدل.

بيا خبره تر دې ځايه وغځېده، چې دا لوری هم نه ليدل کېده،

چې زموږ د مدرسو اصلي موخه څه ده. زموږ په مدرسو کې د پخوانيو معقولاتو متنونو او شرحو خو د ډېر بوج له لاسه د زده کوونکو ذهنونه فلج کړي دي، مګر د قرآن او قرآني علومو لپاره بيا د جلالين او بيضاوي يوازې په څو اجزاوو بسنه شوې ده. نو آيا د دې کتابونو په مټ له قرآن او د قرآن له علومو او معارفو سره رښتينی مناسبت امکان لرلی شي؟

څو معاصرين

فيروز شاه تغلق	- شيخ نصير الدين چراغ دهلوي
سلطان محمد شاه بهمني	- شيخ زين الدين
بابر پاچا	- شيخ عبدالقدوس ګنګوهي
اکبر پاچا	- ملا عبدالنبي
جهانګير	- شيخ احمد سرهندي
احمد شاه ابدالی	- شاه ولی الله دهلوي
نظام حيدر آباد	- شيخ حسين احمد مدني

د پنځوس کاله پخوا خبره ده، چې په ټوله دنیا باندې د اروپا د مسیحي قومونو غلبه وه. په قاهره کې له عیسوي مبلغ واټسن نه چا پوښتنه وکړه «له څومره وخت راهیسې تاسې د عیسوي تبلیغ په ډګر کې کار کوئ؟» پادري ځواب ورکړ، «له پنځوس کاله راهیسې.» بیا پوښتنه یې ترې وکړه «په دومره کلونو کې څومره مسلمانانو عیسویت منلی دی؟» پادري وویل «شاوخوا یو نیم سل.» او بیا یې سمدستي وویل «خو تاسې باید بیدار اوسئ.»

د سایل لپاره د پادري دا جمله ډېره له اټکل لرې وه. ترې ویې پوښتل «له دې خبرې دې مطلب څه دی؟» پادري ځواب ورکړ، «مسلمانان لومړی د مادي ګټو لپاره عیسویان کېږي او بیا د مرګ په وخت کې بېرته توبه کوي.»

همان ورق که سیه شد مدعا این جا است

د افریقایي ریاست ګابون ولسمشر البرټ نارډ بانګو (زوکړه ۱۹۳۵) په سپتمبر ۱۹۷۳ء کې اسلام ومانه. اوسمهال دا ډول خبرونه په دوامداره توګه را روان وي، چې نه یوازې عامه طبقه، بلکې د ممتازې طبقې غړي هم د اسلام رښتینولی ته غاړه ږدي. اتیشي تناکا د جاپان د پولیسو مدیر و. له تقاعد وروسته یې سیاست ته مخه کړه او د پارلمان د غړي په حیث وټاکل شو. دی په اکتوبر ۱۹۷۵ء کې د توکیو اسلامي مرکز ته ورغی او د شهادت کلمه یې وویله او د اسلام منلو اعلان یې وکړ. ښاغلی ټامسن د امریکا یودېرش کلن خبریال دی، ده فارسي ژبه هم زده کړې او د فلبرایټ بورسیو له لارې له یو کال راهیسې په افغانستان کې اوسي او د مولانا روم مثنوي انګریزي ژبې ته ترجمه کوي. په خوا کې یې د قرآن کریم ترجمه ولوسته، اسلامي

ادب يې ور مطالعه کړ او له اسلام نه ډېر زيات اغېزمن شو. په ۱٦ اپرېل ۱۹۷٦ء کې په اجمير کې مسلمان شو. اوسنی اسلامي نوم يې د ځان لپاره معين الدين ټامسن غوره کړی. په ده باندې د شهادت کلمه د شاهجهاني جومات د خواجه صاحب په درگاه کې مولانا محمد يحيی صاحب تېره کړه.

په اوسني عصر کې د مسلمانانو بې شمېره غورځنگونه را پورته شوو. تر دې چې د دې غورځنگونو غوغا تر اسمانونو پورې ورسېده. خو دې ټولو غورځنگونو هغه ايکي يو کار ونه کړ، چې خدای تر ټولو ډېر دوی ته ور له غاړې کړی و؛ ياني د خدای دين د هغه تر ټولو بندگانو پورې رسول. خو بيا هم د مسلمانانو له هڅو پرته د فطرت دين په خپل سر د خلکو زړونو ته لاره کړې او يوه ورځ هم داسې نه تېرېږي، چې د دنيا په يوه گوټ کې دې دا واقعه پېښه نه شي، چې د الله تعالی کوم بنده دې د خدای دين ونه مني.

مسلمانانو خو دومره هم ونه شو کړای، چې يوه داسې اداره رامنځته کړي، چې د دې نوو مسلمانانو شمېر او احصائيه را ټوله او خپره کړي. مگر د نړيوالو مذهبونو اداري په دې وروستيو کې ځينې شمېرې خپرې کړې دي. په دې کې ښودل شوي دي، چې له ۱۹۷۱ء نه تر ۱۹۷۵ پورې په پنځو کلونو کې شاوخوا پنځه سوه زره کسانو اسلام منلی دی. دا شمېرې يوازې د اروپا او امريکا په اړه دي. په افريقا کې د مسلمانانو وروسته پاتې والی او د عيسوي مبلغينو په هينبووونکو هلو ځلو سربېره د عيسوي کېدونکو وگړو په پرتله د اسلام منونکو شمېر څو چنده ډېر دی. د الستربټيډ اوونيزې ورځپاڼې مسؤل مدير خوشونت سينگ افريقا ته د خپلې دورې د ياداښتونو په ترڅ کې ليکلي دي:

«د کينيا او يوگنډا په وروستي سفر کې مې د عيسويانو او مسلمانانو له هغو تبليغي هڅو ځان خبر کړ، چې د نيگرو قبايلو په منځ کې رواني دي. عيسويانو دا منلې ده، چې د برده فروشه مسلمانو عربانو په تړاو د منفي خاطراتو باوجود د افريقا په توروپوستکو کې د اسلام

منونکو وګړو شمېر له عيسوي کېدونکو څخه ډېر زيات دی.» (الستربټيډ اوونيزه، هند – ۷ جولای ۱۹۴۷ء، ۲۷مخ)

سره له دې چې موږ دقيقې شمېرې په لاس کې نه لرو، خو په دې کې هېڅ مبالغه نشته، چې نن ورځ هم له کومو خاصو تبليغي هلو ځلو پرته په ټوله دنيا کې چې څومره خلک مسلمانيږي، د هغو شمېر په کال کې له دوه سوه زره نه هم زيات دی. که له دې نويو مسلمانانو سره اړيکې ونيول شي او دا معلومات ترې واخيستل شي، چې د اسلام له کومې ځانګړتيا اغېزمن شوي دي او بيا د همدې معلوماتو په رڼا کې په نړيواله کچه د اسلام د خپراوي لپاره طرحه جوړه شي، نو يوازې په لسو کلونو کې د اسلام د سرلوړی هغه خوب په حقيقت بدلولی شو، چې له نورو لارو يې له دوو سوو کلونو راهيسې د ترلاسې هڅې کوو، خو لاسته نه راځي.

ټوکه

شيخ سعدي شيرازي (۱۲۹۲ – ۱۱۹۳) د خپل ژوند لويه برخه د بې وسی په حال کې د درويشانو غوندې په سفرونو کې تېره کړه. يو ځل دمشق ته لاړ، هلته يې له خلکو سره په کومه خبره خفګان راغی، نو د فلسطين دښتې ته يې مخه کړه. هغه زمانه د صليبي جګړو زمانه وه. په فلسطين کې عيسويانو ونيوه او د طرابلس الشرق (لبنان) په سيمه کې يې له نورو بنديانو سره د خندق کيندنې کار ته ودراوه. سعدي په پټه خوله دا خواری ګاللې. ډېره موده وروسته د حلب يو مخور کس له دې ځايه تېرېده. هغه شيخ سعدي وپېژانده. هغه چې شيخ سعدي په دې حال وليده، ډېر زيات خفه شو. نو فرنګيانو ته يې لس ديناره ورکړل او له ځانه سره يې حلب ته روان کړ. هلته يې په ډېر درناوي په خپل کور کې وساته او يو بل احسان يې دا پرې وکړ، چې خپله لور يې د سل ديناره مؤجل

مهر په بدل کې شیخ سعدي ته ور په نکاح کړه. خو دغه ښځه ډېره بداخلاقه او ژبوره وه او شیخ صاحب یې ډېر زیات پرېشانه کړی و. یوه ورځ یې ښځې د پیغور په ډول ورته ویل، «ته هماغه یې چې زما پلار په لس دیناره اخیستی و.» شیخ سعدي سمدستي ورغبرګه کړه،

«هو زه هماغه یم، چې پلار دې په لس دیناره واخیستم او بېرته یې په سل دیناره په تا خرڅ کړم.»

نوې نړۍ

د شلمې پېړۍ اتمه لسیزه د هیښوونکو بدلونونو شاهده وه. د تېلو ځواک، چې درې ځلورمه برخه یې تر اسلامي نړۍ لاندې وه، را ښکاره شو او د نړۍ اقتصادي او سیاسي نقشه یې ور بدله کړه. امریکا د خپل بهرني سیاست بدلولو ته اړ شو، د جاپان معجزوي صنعتي پرمختګ په ټپه ودرېده. برتانیه چې یو وخت پر منځنۍ ختیځ واکمنه وه، نن ورځ یې د منځنۍ ختیځ له هېوادونو نه پوروونه اخیستل، او داسې نور. نیوز ویک (نیویارک) مجلې په ۱۸ فروري ۱۹۷۴ء کې په یوه ځانګړې مقاله کې لیکلي و، چې په اوومه میلادي پېړۍ کې اسلامي پوځونو ټوله عربي خاوره ونیوله، تر څو د محمد پیغام په‌کې خپور کړي. له هغه را وروسته دا لومړی ځل و، چې عربانو په خپل تاریخ کې دغه ډول کامیابي خپله کړې وه. په یوه زمانه کې که ټولې لارې روم ته ورغلې وې، نو نن ورځ ټولې لارې ریاض ته ورغلې دي. ریاض ته هره ورځ د لویدیځو قومونو استازي ور روان دي او د نوې نړۍ له قارون (شاه فیصل) سره لیدنې کتنې کوي. له دې ډول خبرو وروسته امریکايي مجلې دا منلې وه، چې

The mountain, at last, is coming to Mohammad.

پورتنۍ جمله خپل شالید لري. له صلیبي جګړو وروسته چې په اروپا کې مسیحي قومونو په دې مقصد فرضي

کیسې اختراع کړې، چې د اسلام پیغمبر «دروغجن پیغمبر» ثابت کړي، نو په دې کیسو کې یوه خودساخته کیسه دا هم وه، چې په لوديځ ادب کې د یوه متل تر حده مشهوره شوه. فرانسیس بیکن (١٥٦١ – ١٦٢٦) په خپله یوه مقاله «جرأت» کې لیکلي و، چې «یو زړور انسان هم د محمد غونډې معجزې بیا بیا ترسره کولی شي. محمد خلکو ته دا یقین ورکړی و، چې که دی غره ته اشاره وکړي، نو غر به هم د ده په لور ور وخوځېږي. خلک د دې معجزې لیدو ته را ټول شول. محمد غره ته وویل، چې زما خواته راشه، خو غر ونه خوځېده. ده بیا بیا خپله تکرار کړه. خو غر چې یوه ذره هم ونه ښوربده، نو محمد هېڅ خجالت نه شو. او بیا یې وویل: «که غر د محمد خواته نه شي را خوځېدلی، نو محمد خو د غره خواته ورتللی شي.»

حقیقت دا دی، چې نن ورځ نړۍ له ډېر چټک بدلون سره مخ ده. او که موږ له ژور لیده ورته وګورو، نو د دې بدلون مخه هماغه لور ته اوښتې ده، چې امریکایي مجلې د ټوکې په توګه په دې ټکو کې ښودلې دی «بالاخره، غر محمد ته ور روان شو.»

د ملتونو ټولنه لومړی په ١٩٢٠ کې په جینوا کې منځته راغله. په ابتدا کې یې روس او امریکا غړیتوب ترلاسه نه کړ. په دوهم ځل په ١٩٤٥ء کې د ملګرو ملتونو سازمان منځته راغی، چې لایحه یې په ماسکو کې ترتیب شوه او امریکا یې دایمي غړیتوب ترلاسه کړ. که څه هم اوس د یوه نوي نړیوال سازمان د جوړېدو امکان په سترګو نه ښکاري، خو د ملګرو ملتونو سازمان ډېر په چټکتیا سره د یوه بل انقلاب په خوا رهي دی.

د ملګرو ملتونو د جوړېدو په وختونو کې وضعیت داسې و، چې د اسیا او افریقا په ډېره برخه غربي ځواکونه مسلط و او همدا ځواکونه د هغو سیاسي استازي و او په دې ډول د نړیوالې ټولنې په سازمان کې غربي قدرتونو غلبه موندله. افریسیایي قومونو چې خپلواکي ترلاسه کړه، نو یوه دریمه نړۍ منځته راغله او نړیواله ټولنه کې د دوی د پراخه استازیتوب له امله هغو قومونو ته د ملګرو ملتونو په عمومي شورا کې لوی اکثریت

ورکول شو، چې د ملګرو ملتونو د جوړېدو په وخت کې له مستقیم استازیتوب بې برخې و. په ۱۹۴۵ء کې ملګرو ملتونو یوولس غړي هېوادونه درلودل، خو په ۱۹۷۵ء کې یې شمېر ۱۴۰ ته ورسېده.

په دې سره د انډول پخوانی کنګل مات شو. په ۱۹۷۱ء کې چې د امریکا د خوښې خلاف د فارموسا په ځای کمونیست چین د چین په استازیتوب ومنل شو، نو دا ښکاره شوه، چې اوس پر نړیوال سیاست د غربي قدرتونو کلي غلبه مخ په ختمېدو ده. بیا په اکتوبر ۱۹۷۳ء کې د عرب – اسرائیل له جګړې وروسته د عربانو له لوري د تېلو د جزوي مقاطعې او د تېلو د بیو لوړوالي دا خبره خپل وروستي حد ته ورسوله او اوس خبره دې ځای ته راغلې، چې د سولې نړیوالې شورا سربېره د ملګرو ملتونو په ټولو غونډو کې د غربي قدرتونو له موجودیت سره، سره ټولې پرېکړې د عربانو په ګټه کېږي. امریکا ګواښ وکړ، چې که «د بلاک رایه اچونې» پروسه دوام وکړي، نو ډېر سخت ګامونه به واخلي. خو کله یې چې دغه ګواښ ګټه ونه کړه، نو په سپتمبر ۱۹۷۵ء کې امریکا یونیسکو ته خپله کلنۍ ۲۲ میلیونه ډالره مرسته وردوله. ځکه له دې اداري نه اسرائیل ویستل شوی و. خو تر دې اقدام وروسته عربانو سمدستي یونیسکو ته د ۲۵ میلیونه ډالرو مرستې د ورکړې اعلان وکړ.

په نړیوال سیاست کې یو نوی دور پیل شوی دی. د ملګرو ملتونو له لوري عربي ژبې ته د شپږمې نړیوالې ژبې ځای ورکول او د عربانو په مقابله کې اسرائیل او د اسرائیلو د ملاتړې امریکا ناندریز درېځ ته رسېدل دا راته ښیي، چې هغه ورځ لرې نه ده، چې د ملګرو ملتونو مخ له «لویدیځ» نه «ختیځ» ته را واوړي.

ناسم گام هېڅ کله سمې پايلې ته نه رسېږي؛ که د دې گام اخيستونکی ډېر مخلص او مقدس انسان هم وي

مولانا حميد الدين فراهي (۱۹۳۰ – ۱۸۶۳) د لوړې درجې محقق او مفسر و. دی په اردو سربېره، په عربي، فارسي، انگريزي او عبراني ژبو هم ډېر ښه پوهېده. په تقدس، اخلاص او د سنتو په پيروي کې د اکمال تر درجې رسېدلی و. «اردو پوهنتون» چې په بلاخره يې د جامعه عثمانيه (حيدرآباد) جامه واغوسته، په اصل کې د ده د ذهن تخليق و. خو وروسته زماني او مکاني واقعيتونو د ۱۹۴۷ له انقلاب وروسته دې اداري ته د پای ټکی کېښوده. په اسلامي نړۍ کې د ذهني انقلاب په موخه مولانا فراهي په عربي ژبه د خپل تفسير «نظام القرآن» په ليکلو لاس پورې کړ، خو له بشپړولو مخکې يې له دې نړۍ نه سترگې پټې کړې. ده د شريعت پر بنسټ د سياسي نظام جوړول د مسلمانانو اصلي اجتماعي مسؤليت باله. مولانا فراهي د «ملکوت الله» په نوم پر دې موضوع په عربي ژبه يوه رساله هم وليکله او دا خبره به سمه وي، چې د جماعت اسلامي «حکومتِ الهيه» تر يوه بريده د همدې افکارو يوه عملي بڼه وه. خو په هندوستان، پاکستان او بنگله دېش کې دغه جماعت د حالاتو له غره سره د ډېر تصادم په پايله کې اوسمهال د زوال په حالت کې دی. دغه ډول نور هم ډېر سياسي تنظيمونه د طوفانونو غوندې را پورته شوو او د حباب غوندې يې کاسه نسکوره شوه.

د مولانا فراهي ډېر خاص شاگرد مولانا امين احسن اصلاحي د خپل استاد د ژونديک په ترڅ کې ليکلي، «په عليگړ کې مولانا د انگريزي او نورو علومو په خوا کې په ډېرې لېوالتيا سره نوي فلسفه هم ور مطالعه کړه. په دې زمانه کې د عليگړ د فلسفې استاد مشهور انگرېز ختيځپوه ډاکټر آرنلډ و. مولانا د

فلسفي زدکړه خو له آرنلډ نه کوله، خو له ده نه ډېر خوشاله نه و. مولانا آرنلډ صاحب ته هم د هماغه سیاسي ډګر د یوه لوبغاړي په سترګه کتل چې انګرېزانو په علیګړ کې خپور کړی و. د علیګړ حلقې د ډاکټر آرنلډ صاحب د کتاب «د اسلام تبلیغ» ډېره زیاته ستاینه کوله. خو مولانا د دې کتاب ډېر سرسخت مخالف و. ده به ویل، چې دا کتاب په مسلمانانو کې د جهادي روحیې د وژلو لپاره لیکل شوی دی.» ترجمه قرآن مجید، ۱٦ مخ.

د نولسمې پېړۍ په دوهمه نیمه او د شلمې پېړۍ په اولنۍ نیمه کې یوه ډله مفکرینو سر راپورته کړ، هغوی ټولو شاوخوا همدې ته ورته فکرونه لرل. همدا وجه ده، چې په دې دور کې لوی لوی تحریکونه را پورته شوو، خو دې ټولو تحریکونو ته د اسلا د احیاء یوازنۍ لاره سیاسي انقلاب ښکارېدله. د دنیوي پایلو تر بریده دا ټول تحریکونه ناکامه و، خو تر دې لوی زیان یې دا پیښ کړ، چې له ناکامي وروسته دې ډول خلکو ته اوس یو کار هم د کولو لپاره په نظر نه ورځي. دغه تحریکونه له اسماني ارادو سره را پورته شوي وو، خو اوس د بې باوري او ماتو حوصلو درجې ته را غورځېدلي او په پوره ډاډ سره دا خبره کولی شو، چې هغه ځواک او شتمني چې دوی په سیاسي جهاد کې ولګوله، که یې د دعوت او تبلیغ په هغو غیرسیاسي لارو کې لګولې وای، چې «د اسلام تبلیغ» په کتاب کې یې یادونه شوې ده، نو د اسلامي احیاء خوب به نن ورځ په واقعیت بدل شوی و.

د دې دور د مفکرینو لویه تېروتنه دا وه، چې قتال او سیاسي حرکتونه یې د شریعت له جهاد سره اشتباه کړل. د مسلمان امت جهاد، دعوت دی؛ نه قتال او سیاست بازي. دا خبره په قرآن کریم کې خورا څرګنده راغلې ده. خو د دې دور د مجاهدینو پښه ډېره زیاته وښویېده. پایله یې دا شوه، چې له یوې پېړۍ راهیسې دوی د سیاست په ډګر کې قربانۍ ورکوي، او یو چا هم دا اصلي اړتیا ونه پېژندله، چې د حق دین د پیغام لپاره باید د دعوت او تبلیغ فعالیتونه په لاره واچول شي. که دا فکر ورسره وای، نو د دعوتي طرز ادبیات به یې پنځولي و. د دعوتي طرز تنظیم به جوړ شوی و. د

دعوتي طرز فعالیتونو لپاره به پلان گذاري کېدله. په اوسني دور کې د دعوت الی الله لپاره ډېر زبردست امکانات پیدا شوي دي. خو دا ټول امکانات او فرصتونه بې کاره پراته دي او ټول خلک د سیاسي قربانیو له بیرغ سره له دې دنیا نه روان دي.

د دې غمناکې تېروتنې جبران دا دی، چې پر دعوتي بنیادونو له نوي سره کار پیل شي. یوازې دعوت او تبلیغ په دنیا او آخرت کې سرلوړي او بریا را په برخه کولی شي. له دې پرته ټول کارونه د «خسر الدنيا و الآخرة» مصداق دي.

ناسم گام هېڅ کله سمې پایلې ته نه شي رسېدلی، ان که یې تر شا د مخلصو او پاکو خلکو ډېر لوی شمېر هم را ټول وي.

یوه پرتلنه

صوفي نذیر احمد کشمیری

که د بودا له مړینې ۲۰۰ کاله وروسته اشوک بودايي مذهب نه وای منلی او د حضرت مسیح له دې دنیا نه له تلو ۳۵۰ کاله وروسته قسطنطین پاچا عیسویت ته غاړه نه وای اېښې، نو ډېر امکان نه برېښي، چې دغو مذهبونو به کوم تاریخي حیثیت خپل کړی وای او شاید دواړو مذهبونو به د خپل وخت د نورو مذاهبو (برهمن ایزم او یهودیت) د افراط او تفریط په خلاف د را پورته شویو ډلو نه ډېر ارزښت نه وو موندلی. خو که اسلام په خپله ابتدايي بڼه د سلو کلونو لپاره د فعالیت فرصت موندلی وای، نو په کومه بڼه چې وروستي پیغمبر حضرت محمد ص د دې دین بنیاد اېښی و، چې یوازې د حضرت ابو بکر او حضرت عمرؓ د خلافتونو تر پای ته رسېدو پورې په خپل حال پاتې و، نو دا خبره په ډېر ډاډ سره کولی شو، چې نبايي د دنیا لویه برخه به مسلمانه شوې وه او د «كان الناس امة واحدة» عملي انځور به څوارلس سوه کاله مخکې لا لیدل شوی و. خو د ملوکیت د زماني دوام اسلامي ملت د «كنتم خير امة اخرجت للناس» او «لتكونوا شهداء على الناس» له مقام نه را وغورځاوه او د یوه دنیوي ملت په توگه یې کټ مټ د بني اسرائیلو

او برهمنو غوندې د پېنتپالنې، حسد، کینې او نفرتونو قرباني کړ. د دې بدبختۍ لومړنۍ مسؤولیت خو د بنو امیه غاړې ته ور لوېږي او وروسته بیا بنو هاشم تر نن ورځې پورې دې بدبختۍ ته د بقا وزرې ورکړې. ګواکې هغه ملوکیت چې بودایت او عیسویت یې په نړیوالو ادیانو بدل کړل او په ټوله دنیا کې یې وځلول، هماغه ملوکیت د اسلام د نړیوالتوب پر وړاندې تر ټولو لوی خنډ وګرځېده.

په دې سربېره، دا هم یوه غمناکه پرتلنه ده، چې مسیحي راهبانو خو د کشف، رؤیا او الهام په مټ د خپل دعوت لوری له بني اسرائیل نه د ټولې نړۍ په خوا بدل کړ، مګر د اسلامي ملت د کشف او رؤیا خاوندانو د خپلو کشفیاتو او رؤیاوو په مټ اسلامي ملت له خپل نړیوال رسالت نه منحرف کړ او د یوه داسې باطنیت لوري ته یې ور مخه کړه، چې په امت کې یې نړیوال اختلافونه وزېږول او د خوب او خیال یوه بېله نړۍ یې ودانه کړه.

شاته تګ هم کله نا کله لوی اقدام وي، خو پر دې یوازې د لویو زړونو خاوندان پوهېږي

د نبي کریمﷺ له وفات (۱۱هـ) وروسته تر شلو کلونو پورې اسلامي فتوحات ډېر برلاسي روان وو. هره میاشت به د یوې لویې سیمې د فتحې خبرونه راتلل. خو د درېیم خلیفه د شهادت (۳۵هـ) له لاسه چې خپلمنځي جګړې پیل شوې، نو شاوخوا تر لسو کلونو پورې د فتوحاتو لړۍ ودرېده. هغه شخص چې دغه بنده دروازه یې بېرته پرانیسته، حضرت امام حسن رض و. په ۴۱هـ کې له خلافت نه تېرېدل په سترګو کې د عمل له میدان نه د شاته تلو پرېکړه وه. خو دې شاته تګ د اسلام په تاریخ کې د اقدام او عمل نوې فرصتونه وزېږول.

حسن بن علي بن ابي طالب د درېیم هجري کال په شعبان کې نړۍ ته راغی. په ۵۰م هجري کال ربیع الاول کې یې

له دې نړۍ سره مخه ښه وکړه. دی د خپل پلار د شهادت په وخت کې ۳۷ کلن و. د ده پلار حضرت علي رضي الله عنه په ۴۰م هجري کې د روژې میاشتې په اوولسمه په کوفه کې په شهادت ورسېده. دا مهال یوازې عراق او ایران د حضرت علي رضي الله عنه په خلافت کې پاتې و. له دې نه علاوه په یمن، حجاز، شام، فلسطین، مصر او داسې نورو سیمو کې د امیر معاویه واکمني وه. د حضرت علي رضي الله عنه د خلافت په سیمو کې هم ډېر خلک د پردې تر شا د ده مخالف و. د حضرت علي له شهادت وروسته خلکو له امام حسن سره د خلافت بیعت وکړ، په دې چې حسن د حضرت علي رضي الله عنه مشر زوی و.

حضرت حسن د حالاتو نزاکت ته په کتو د خلافت مسؤلیت ته اوږې ورکړې. خو دا چې د اقتدار هوس ورسره نه و، نو ډېر ژر دا ورته روښانه شوه، چې په اوسنیو حالاتو کې به خلافت ټینګار کول به یوازې د ملت د ماتوالي په معنا وي. یو ځل حضرت حسن د یوه واقعبین انسان په حیث خپل کشر ورور حضرت حسین ته ویلي و، چې «زه پوهېږم چې نبوت او خلافت دواړه زموږ په کورنۍ کې نه شي سره یو ځای کېدلی.»

د همدې نزاکت له امله یې د بیعت په وخت کې له خلکو دا لوظ اخیستی و، چې «زه چې له چا سره جنګېږم، تاسو به ورسره جنګېږئ؛ او زه چې له چاسره سوله کوم، تاسو به ورسره سوله کوئ.»

له حضرت علي رضي الله عنه نه وروسته د کوفې خلکو حضرت حسن خپل خلیفه وټاکه. بلې خواته د حضرت امیر معاویه لپاره د حضرت علي رضي الله عنه له دې دنیا نه تلل یو ډول د ده پرمخ د لارې د خلاصېدو په معنا و. نو څرنګه یې چې د حضرت علي د شهادت خبر واورېده، د ځان لپاره یې د «امیر المؤمنین» لقب غوره کړ او پرېکړه یې وکړه، چې پاتې اسلامي سیمې (عراق او ایران) هم د خپلې واکمنۍ په قلمرو کې ور ګډې کړې. امیر معاویه د بیعت له تجدید وروسته له شپېته زره لښکر سره له دمشق نه کوفې ته حرکت وکړ. کوفې ته له نںوتو دمخه یې امام حسن ته پیغام واستوه، چې له جګړې نه بهتره ده، چې تاسو له ماسره سوله وکړئ

او ما د وخت خلیفه ومنئ. له امام حسن سره هم دې وخت کې شپېته زره لښکر و، چې د جګړې لپاره اماده و. خو امام حسن دا اړینه ولیدله، چې مسلمانان له خپل منځي وینو تویولو څخه وژغورې. ده د خلافت له حق نه لاس واخیست او یوازې له شپږ میاشتې خلافت وروسته یې د امیر معاویه په لاس د کوفې په جومات کې بیعت وکړ.

د امام حسن د جذباتي ملاترو لپاره دا «ذلت» د زغملو نه و. هغوی د دې پرېکړې پر خلاف ډېره زیاته غوغا وکړه. امام حسن ته یې د عار المسلمین (د مسلمانانو پېغور) خطاب وکړ، ویې ویل چې امام حسن کافر شوی دی، کالي یې ور څیري کړل، تر دې چې د توري ګوزار یې پرې وکړ. خو امام حسن په هېڅ حال کې هم د مقابلې او مبارزې سیاست ته زړه ښه نه کړ. او ویې فرمایل:

«خلافت که د معاویه بن ابو سفیان حق و، نو هغه ته ورسېده. او که زما حق و، نو ما هغه ته ور وباښه.»

د یوه تن د شاتګ پایله دا شوه، چې د مسلمانانو خپلمنځي اختلاف، په خپلمنځي نظم او نظام بدل شو او ۴۱ هجري کال چې په اسلامي تاریخ کې به یې د صفین او جمل له جګړو وروسته د دریمې سترې وینلړلې جګړې نوم په برخه شوی و، په عام الجماعت وبلل شو او د اختلاف کال د اتحاد په کال بدل شو. د مسلمانانو هغه ځواک چې په خپل منځي جګړو کې به له منځه تللی و، د اسلام د دعوت او تبلیغ په هڅو کې وکارول شو. حقیقت دا دی، چې کله نا کله شاتګ اصلاً د مخکې تګ په معنا وي، خو ښايي ډېر کم خلک به په دې حقیقت پوهېږي.

د کتاب نړۍ

د اوسني عصر په هندو مفکرینو کې سوامي ویویکانند (۱۹۰۲ – ۱۸۶۳) یو مشهور نوم دی. ده په ۳۹ کلنۍ کې ډېر ژر له دې نړۍ سترګې پټې کړې. خو ویویکانند هغه لومړنی شخص و، چې په انګریزي ژبه کې یې هندو فلسفه تشریح کړه او په غربي نړۍ کې یې د یاد اسیایي مذهب د تبلیغ ابتدایي بنیادونو کېښودل. تر دې پخوا پخپله په غرب کې هم داسې مفکرین را پورته شوي و، چې غرب یې له هندو فلسفې سره اشنا کړ، چې په مثال کې یې شوپنهاور (۱۸۶۰ – ۱۷۸۸)، ایمرسن (۱۸۸۲ – ۱۸۰۳) او میکس مولر او داسې نور یادولی شو. خو پخپله د هند له لوري په دې ډګر کې لومړنی د یادونې وړ نوم ویویکانند دی. په ۱۸۹۴ کې دی د شیګاکو پارلمان ته ورغی او د یوه اجنبي مذهبي مشر په حیث ودرېده او خپله وینا یې په دې ټکو پیل کړه: د امریکا خویندو او ورونو!

SISTERS AND BROTHERS OF AMERICA!

د مخاطب کولو دا انداز يې دومره ځانګړی و، چې تر څو دقيقو پورې په ټول تالار کې د لاسونو پړکا وه. د امريکا وګړي چې د آغلو او ښاغلو (ليډيز او جنټلمن) په څېر وچو عبارتونو سره عادي و، له ورورۍ ډک دې خطاب ډېر زيات اغېزمن کړل. په دې سفر کې ويويکانند تر يوې مودې په امريکا کې ليکچرونه ورکړل او هلته يې د لومړني ويديک مرکز بنسټ کېښود.

په دې وروستيو کې د سوامي ويويکانند د انګريزي ليکونو ټولګه په ۴۵۰ مخونو کې چاپ شوه. په دې ټولګه کې يې ډېر دلچسپ ليکونه راغلي، چې د سوامي صاحب د ژوند او افکارو په اړه ډېرې زياتې خبرې راته لري. دلته يې مو ږ د ۱۷۵مې شمېرې ليک ترجمه را اخلو. سوامي صاحب دا ليک له الموړه سيمې نه په ۱۰ جون ۱۸۹۸ کې ليکلی دی:

«ادويتا (ياني په خدای او مخلوقاتو کې ثنويت نشته، ټول يو دي) په مذهبي او فکري نړۍ کې وروستی حرف او يوازنی دريځ دی، چې يو شخص تري

ټولو مذاهبو او فرقو ته د مينې په سترګه کتلی شي. زه يقين لرم، چې په راتلونکي کې به د روښنفکر انسانيت مذهب همدا ادويتا وي. هندوانو ته دا امتياز ورکولی شو، چې دوی له نورو نه مخکې دې نظريې ته ورسېدل. خو عملي ادويتا چې ټول انسانيت ته د ځان په سترګه وګوري او د ځان غوندې برخورد ورسره وکړي، په هندوانو کې هېڅ کله نه ده پيدا شوې. بلې خواته زما تجربه دا ده، چې که کوم مذهب تر کافي بريده دې مساواتو ته رسېدلی شي، نو هغه اسلام او صرف اسلام دی. له همدې کبله زه په دې فکر يم، چې د عملي اسلام له مرستې پرته، د ويدانت نظريات که هر څومره غوره او هيښووونکي هم وي، د ټول انسانيت لپاره بې ارزښته دي يا بې ارزښته کېدلی شي. زموږ د مور وطن لپاره، چې د دوو سترو نظامونو هندويزم او اسلام د يووالي مرکز دی، د ويدانت مغز او د اسلام جسم يوازينی هيله ده.

زه يې د خپل زړه په سترګو وينم، چې د مستقبل روغ هندوستان له اوسنيو

ګډوډیو او اختلافونو راوتلی او پرتمین او نه ماتېدونکی هېواد ترې جوړ شوی، چې ترشا یې د همدې ویدانتي مغز او اسلامي جسم لاس دی.

I SEE IN MY MIND'S EYE THE FUTURE PERFECT INDIA RISING OUT OF THIS CHAOS AND STRIFE, GLORIOUS AND INVINCIBLE, WITH VEDANTA BRAIN AND ISLAM BODY.

بې له شکه چې په ادویتاایزم (د خدای او مخلوق ترمنځ د یووالي په نظریه) کې فلسفیانه ښکلا شته ده. خو دا هم یو حقیقت دی، چې له انساني وروړګلوي سره یې هېڅ ډول نېغه راشه درشه نشته، حال دا چې د پخوا زماني فیلوسوفانو په همدې موخه د دې نظریې بنیاد اېښی و. حقیقت دا دی، چې د وحدت الوجود په پرتله د وحدت اله او د بني آدم د وحدت عقیده د انساني وروړګلوی او مساواتو لپاره بالکل کافي بنیاد دی، او د اسلام تاریخ لړ تر لړه د تجربې تر بریده، د دې خبرې ډېر واضح ثبوت راکوي.

د وروړګلوي او مساواتو فکري بنیاد هغه مهال په لاس راځي، چې کله په دې پوه شو، چې ټول انسانان د یوه آدم اولاده دي. له دې وروسته دا مهمه نه ده، چې د نسب سلسله تر خدایه پورې ورسوو. اصلي مسئله د مخلوق او مخلوق ترمنځ د اختلاف او تفرقې له منځه وړل دي، نه د مخلوق او خدای ترمنځ. نو ځکه په نسلي بنیاد مو چې د مخلوق یو رنګې ومنله، نو دغه مقصد مو هم ترلاسه کړ. له دې وروسته دغه اړیکه تر خدای پورې رسول، له مقصودي پلوه یوه بې ګټې هڅه ده او له عملي پلوه د ثبوت او پوهاوي وړ هم نه ده.

بله خبره دا ده، چې د وحدت وجود نظریه چې ومنو، نو بیا یوازې خدای او انسان د یوه کل اجزا نه جوړېږي، بلکې انسان او لېوه هم په یوه سطحه کې راځي، هغه که بیا انساني لېوه وي یا حیواني لېوه. په دې معنا چې د اختلاف او تصادم مسئله چې اصل مقصود وه، هغه په یوه نوي بڼه بېرته زموږ مخې ته درېږي.

اسلام یو نوی ځواک ور پېرزو کړ

فريده خانم

خنساء (۲۴ ه) د اسلامي دورې شاعره وه. اصلي نوم يې تُماضِر بنت عمرو بن الثريد سُلَمية دی. خنساء يې لقب و. وروسته په همدې نوم مشهوره شوه.

خنساء په لويه کورنۍ کې نړۍ ته راغله. پلار يې د مضر د قبيلې د بنو سليم مشر و. دوه ورونه يې د جاهليت په جګړو کې ووژل شوو. دې پېښې ډېره ودردوله. د خپلو ورونو له مړينې مخکې يې تر دوو يا دريو شعرونو ډېر نه شوی ويلی. خو چې هغوی ووژل شوو، له سترګو نه يې اوښکې او له زړه نه يې شعرونه را ووربدل. په دواړو ورونو، په تېره صخر پسې يې خورا دردناکې مرثيې وليکلې. خنساء به پرلپسې مرثيې ويلې او ژړل به يې، تر دې چې د دواړو سترګو ديد يې ختم شو.

د مکې له فتحې وروسته له خپلې قبيلې سره نبي کريم ص ته راغله او د اسلام تېکری يې په سر کړ. ويل کېږي،

چې پیغمبر ﷺ ته یې خپل څو شعرونه وویل، پیغمبر ﷺ ډېر زیات ورنه متاثر شو او ویې فرمایل: «نور هم ووایه خنساء»، بیا یې څو نور شعرونه هم ورته زمزمه کړل.

خو د پیغلتوب په زمانه کې چې کومې ښځې د خپل ورور مرګ ونه شو زغملی، اسلام دومره ځواک ور وباښه، چې په زړبودن کې یې خپل ټول زامن د خدای په لاره کې قربان کړل. څلور زلمي زامن یې و. څلور واړه یې د قادسیې جګړې ته اماده کړل. څلور واړه ولاړل او څلور واړه په جګړه کې شهیدان شوو. کله چې خبره شوه، چې زامن یې شهیدان شوي، نو د ژړا او وېرنو په ځای یې ډېر په صبر او سکون دا خبره واورېده او بیا یې وویل، «د هغه خدای شکر په ځای کوم، چې د خپلو زامنو په شهادت یې ماته عزت را وباښه او په دې هیله یم، چې هماغه خدای به مې له هغوی سره یو ځای کوي.»

په ۱۸۸۴ کې سید جمال الدین افغاني او مفتي محمد عبده په پارس کې وو، دوی په دې خبره پوه وو، چې لوی کار دا دی، چې په غربیانو کې باید اسلام خپور شي او د دې کار مؤثره لاره قرآن کریم دی. خو دوی او له دوی وروسته ټولو د

نبي ورتیا خاوندانو خپل عمرونه او ابزار و وسایل په بې معنا غونډې سیاسي مبارزو او غوغاوو کې ضایع کړل.

سید جمال الدین افغاني وویل: که د اروپا خلکو ته په سمه توګه د اسلام دعوت وشي، نو دوی د اسلام منلو ته پوره اماده دي، ځکه اروپایانو چې اسلام او نور ادیان په مقایسوي میتود وځېړل، نو ویې لیدل چې په عقیده او عمل کې د اساني له مخې په دواړو کې ډېر زیات فرق دی. او په لویدیځو قومونو کې د اسلام منلو ته تر ټولو ډېر نږدې خلک د امریکا وګړي دي. د دې وجه دا ده، چې د دوی او اسلامي ملتونو ترمنځ هغسې پخوانۍ دښمنۍ نشته، چې د مسلمانانو او اروپایي قومونو ترمنځ موجودې دي.

اسلام ته د غربیانو د پام کولو لپاره تر ټولو لویه ذریعه قرآن دی. د قرآن دعوت د سوچه اسلام په لور بلنه ده. خو دوی چې د قرآن کریم د منونکو ویجاړ حالت ته ګوري، نو له دې امله له قرآن کریم نه واټن نیسي. اوس که موږ غواړو، چې نور قومونو اسلام ته را مات شي، نو لومړی باید پر هغوی حجت ودروو، داسې چې موږ خپل ځان په اسلامي صفاتو ورنګوو.

که نه وي، بیا خپل ځان پوره مسلمان نه شو ګڼلی.

د قرآني لارښوونو د فضایلو په هکله سید افغاني وویل: همدا قرآن هغه کتاب دی، چې له فلسفي لارې یې حقایقو ته د رسېدو لاره روښانه کړه. د قرآن کریم په ګڼو آیتونو کې دا ډول پوښتنې راغلي دي، چې داسي ولې، هغسې ولې؟ او له مخاطب نه غوښتل شوي دي، چې دې پوښتنو ته معقول ځوابونه ووایي. او فلسفه له دې ډول پوښتنو پرته بل هېڅ هم نه ده.

دوی وویل: د قرآن کریم له نزول مخکې عرب خلک په ډېر لوېدلي حالت کې وو. خو ۱۵۰ کاله نه و تېر شوي، چې د خپلې زماني اباده نړۍ یې فتحه کړه. او د نړۍ له نورو اقوامو نه په سیاست، علم، فلسفه، صنعت، تجارت او هر شي کې وړاندې ولاړل، او په خدای قسم دا ټول د قرآن کریم برکت و. هغه قرآن چې د پخوانیو قومونو د هدایت لپاره کافي و، نو نن ورځ هم دا کتاب د اوسنیو قومونو د هدایت لپاره بالکل کافي دی.

سید جمال الدین لوی عالم و او د اسلام او مسلمانانو په حقیقت یې ډېر ښه ځان پوه کړی و. له ده نه خلکو ته ډېره زیاته ګټه رسېدلی شوی. خو ده خپل ټول پام سیاست ته واړاوه او پایله یې دا شوه، چې د ده استعداد او وړتیاوې بېکاره ولاړې.

زه حیرانه یم، چې په اوسنی زمانه کې ټول د ښو وړتیاوو مسلمانانو او د دوی مهالنیو خپرونو خپله ټوله توجه سیاست ته اړولې ده او د تعلیم او تربیې له کار نه یې مخ اړولی دی، چې تر بل هر شي ډېر مهم او د نورو ټولو شیانو د ملا تیر جوړوي.

سید جمال الدین د ډېرو عجیبو او نادرو کمالونو سړی و. که دوی د تعلیم او تربیې په برخه کې کار کړی وای، نو اسلام ته به یې ډېره زیاته ګټه رسولې وه. زه چې په پاریس کې وم، نو دا خبره مې ورته وکړه، چې «له سیاست نه به تېر شو او د حکومت له سترګو لرې د زلمیانو او ځوانانو تعلیم او تربیې ته به کار وواېو. که داسې وکړو، نو په لسو کلونو کې به زموږ یوه ډله اماده شي او دغه ډله به په ټوله نړۍ کې د اصلاح او تبلیغ کار په ډېر بریالیتوب سره سرته ورسوي.» خو ده ځواب راکړ، چې «ته حوصله ماتوونکي خبرې کوې.»

دا بریا یوازې د جذباتي اقدام پایله نه وه، دا بریا د سنجول شوي پلان په مټ ترلاسه شوه

«بحر ظلمات میں دوڑا دیئے گھوڑے ہم نے» د علامه اقبال د دغي مسرې په خبر خبرو، چې د ظلمتونو په بحر کې مو اسونه وځغلول په مسلمانانو کې د جذباتي او بې سنجشه اقدامونو ذهنيت روزلی دی. حال دا چې پخپله په دې شعر کې یوې داسې پېښې ته اشاره شوې ده، چې هغه یو سنجول شوی اقدام و، د جذباتو په تاثر کې وهل شوی خېز نه و.

په ۱٦ ه کې اسلامي لښکر د سعد بن وقاص په رهبرۍ د عراقي سیمو په فتحو کې بوخت و. د بهره شیر له فتحې وروسته یې مخې ته د دجلې سیند غځېدلی و او بلې خوا ته یې د ایرانیانو مهم ښار «مداین» و او هلته ایرانیانو ډېره مضبوطه کلا جوړه کړې وه. ایرانیانو له بهره شیر نه د تېښتې پرمهال د دجلې پل مات کړ او تر لرې لرې ساحو پورې یې یوه کښتۍ هم روغه پرې نه ښوده، چې اسلامي لښکر له سیند نه پرې تېر شي.

سعد بن وقاص په سبا ورځ په خپل اس سپور شو او په دې خبره سیند ته ور کوز شو:

نستعين بالله ونتوكل عليه حسبنا الله ونعم الوكيل ولا حول ولا قوة الا بالله العظيم. «له خدایه مرسته غواړو، پر هماغه توکل کوو. خدای راته کافي دی او هماغه غوره مرستندوی دی. له ستر خدای پرته له هیچا سره هم ځواک او قوت نشته.»

د سعد بن وقاص په لیدو نور کسان هم زړور شوو او ټول لښکر له خپلو اسونو سره سیند ته ور ګډ شو. لښکر له نیمايي نه ډېر له سیند نه تېر شوی و، چې په

دې وخت کې ایراني لښکر، چې د سیند بلې غاړې ته ولاړ و، د غشیو باران پرې ووراوه.

په سیند کې ولاړ لښکر د دې ناڅاپي مصیت مقابله نه شوی کولی. نو هغه څه و، چې دا پوځ یې له تباه کېدو وژغوره؟ دا کوم تصادف نه و، او نه مازې د جذباتو معجزه وه. یو سنجول شوی پلان و او هر څه چې وشول، ټول د هغه پلان له مخې و، چې له مخکې نه یې سنجولی و.

د دې حالت له پېښېدو وروسته سعد بن وقاص منظمه مشوره وکړه. سره له دې چې سعد بن وقاص په الهي نصرت باندې د باور له مخې سیند ته ور کوز شوی و، خو په خوا کې یې ټول حالات په بشپړ ډول څېړلي او د راغلي آفت اټکل یې دمخه لا لګولی و. تاریخ راته وایي، چې کله چې سعد بن وقاص په سیند باندې د اس د ور ګډولو اراده وکړه، نو خپل لښکر ته یې وویل، «په تاسې کې داسې زړور مشر څوک دی، چې د خپلې ډلې په ملتیا دا ژمنه وکړي، چې له سیند نه د تېرېدو په وخت به مو د دښمن له احتمالي برید نه وژغوري.» ایراني پوځونو چې د دجلې په سیند کې پر نښتي اسلامي لښکر غشي ورول پیل کړل، نو د عاصم بن عمرو ډلګۍ سمدستي لاس په کار شوه. دې ډلګۍ په ایراني غشي ویشتونکو پرلپسې دومره زورور غشي وار کړل، چې هغوی یې دفاعي حالت ته اړ ویستل. ایراني سرتېري په لوی شمېر ټپیان او هلاک شول، تر دې چې د تېښتې لاره یې ونیوله. په دې شېبو کې اسلامي لښکر له سیند نه واوښت او بلې غاړې ته ورسېده، او هلته یې پر ایراني لښکر له سخت یرغل وروسته د مداین ښار ونیوه.

د اختلاف زیان تر کومه رسېږي

له عربستان نه د اسلام سېلاب راپورته شو او په شاوخوا هېوادونو داسې خپور شو، چې د هغو ژبه او تمدن يې هم ور بدل کړل. دا پېښه يوازې يوه استثناء لري، او هغه ايران دی. په تاريخ کې يو مهم سوال دا دی، چې اسلام د خپلو ګاونډيو هېوادونو ژبه او تهذيب ور بدل کړل، خو په ايران کې يې د مذهبي بدلون په برخه کې له کاميابېدو سره، سره د هغې سيمې ژبه وربدله نه کړه.

د دې سوال ځواب د امويانو او عباسيونو په سياسي جګړو کې لټولی شو. د اموي خلافت په ځای د عباسي خلافت د پاڅون غورځنګ په دوهمه هجري پېړۍ کې پيل شو. په دې غورځنګ کې يوې خوا ته هغه خلک وو، چې له سياسي ارادو سره را پورته شوي وو، چې د دې ډلې مشر محمد بن علي بن عبدالله بن عباس بن مطلب و. بلې خوا ته مذهبي خلک وو، چې د اصلاحي جذبې له مخې يې په دې غورځنګ کې ګډون کړی وو. عبدالله بن محمد بن حنفيه بن علي بن ابي طالب په همدې دوهمې ډلې پورې تعلق درلود. د محمد بن علی زوی ابراهيم و، چې په ۱۲۴هـ کې د خپل پلار له مړينې وروسته د دې غورځنګ «امام» وټاکل شو. ابو مسلم خراساني چې د عباسي سلطنت په قيام کې يې مهمه ونډه درلوده، يو عادي کاريګر و، چې د اسونو زينونه به يې جوړول. د ابو مسلم غوره شخصيت او ښې جوړې صلاحيت ته په کتو امام ابراهيم دی د خپل هدف لپاره وګماره او د خپل استازي په توګه يې خراسان ته وليږه.

عباسيانو چې غلبه ومونده، نو د بنو اميه په فرد، فرد پسې وګرځېدل او له تيغه يې تېر کړل. تر څو په راتلونکي کې يې سياسي واک ته هيڅ ډول ګواښ پاتې نه شي. په دې زمانه کې امام ابراهيم، ابو مسلم ته ډېر په ټينګار وليکل، چې «په خراسان کې هېڅ عربي ژبې ژوندی مه پرېږده.» په خراسان کې

د بنو امیه پلویان همدا عرب قبایل وو، چې د خراسان له فتحې وروسته یې هلته استوګنه غوره کړې وه. له دې پرته د خراسان اصلي وګړي، چې نوي مسلمانان شوي وو، هغوی په اسانه عباسي واک ته غاړه ایښودلی شوه. خو ډېره اندېښنه له عرب قبایلو وه، چې هسې نه د عربیت له امله د بنو امیه ملاتړ وکړي او د نوو واکمنو لپاره سرخوږی جوړ کړي.

ابو مسلم ایراني نسله و او له دې امله ده خپله هم غنوښتل، چې خپل هېواد د عربو له استیصال نه وژغوري. د امام ابراهیم عباسي له لاربنوونو وروسته خو ابو مسلم د خپلې خوښې په دې کار کې لا ډېر زړور شو. ده په خراسان کې ټول عربي مېشته وګړي له یوې مخې ختم کړل. دا عرب قبایل چې په خراسان کې اباد و، د نورو ګاونډیو هېوادونو په ځېر دلته هم په دې هځو کې وو، چې د دې سیمې ژبه، کلتور او تمدن هم عربي کړي. دوی د دې سیمې د مذهب په بدلولو کې خو بریالي شوي وو او اوس د ژبې او تمدن د بدلون عمل په ډېر بریالیتوب سره روان و، خو د ابو مسلم له لوري ډله ییزې وژنې دې ټول عمل ته د پای ټکی کېښود. ایراني ژبه او ایراني تمدن بېرته د مرګ له خولې ژوندی راووت. ایران او خراسان چې د مصر، شام او عراق غوندې به نن ورځ د عربي نړۍ برخه وه، بېرته یو فارسي وطن شو.

په تاریخ کې ډېر ځله داسې پېښ شوي دي، چې د سیاسي سربازانو د سیاست بازیو له لاسه د سمون او رغونې ډېر اړین کارونه نیمګړي پاتې شوي او وروسته یې خورا دردوونکې پایلې لرلې دي. د ځو کسانو د لنډمهاله خواهشاتو او غرایزو له امله قومونو او هېوادونو تر پېړیو پېړیو پورې ډېر بد وضعیت ګاللی دی.

د پند شیبې

د لویدیځ پاکستان والي امیر محمد خان (مړ ۱۹٦۷ء) په اروپا کې د زراعت په څانګه کې لوړې زدکړې کړې وې. د ولسمشر ایوب د حکومت په دوره کې په پاکستان کې د «زرغون انقلاب» لپاره هسکه شمله باید امیر محمد خان ته ور وتړو، چې په دې وخت کې د پاکستان د خوړو او کرنې د کميسون مشر و او وروسته د خپلو خدمتونو لپاره د والي مقام ورکول شو. امیر محمد خان د مشرقي تمدن یوه بشپړه بېلګه وه. دی د ولایت په مقام کې په روژې او لمانځه کلک ولاړ انسان و او د کور ښځې به یې همېش په پرده کې اوسېدې.

د پاکستان په دریم پلان کې چې د نفوسو د کنټرول په خاطر دېرش کروړه بودیجه ځانګړې شوې وه، نو امیر محمد خان یې ډېر سخت مخالفت وکړ. خبره ډېره لویه شوه، تر دې چې صدر ایوب په ډېره زښته ژبه وویل، چې که نفوس مو کنټرول نه کړ، نو یوه ورځ به داسې راشي چې د غلې د کمښت له لاسه به یو پاکستانی، بل پاکستانی ژوند کباب کړي او وبه یې خوري. خو د خوشالي ځای دا دی، چې په دې وخت کې به زه ژوندی نه یم.

امیر محمد خان پر سپتمبر ۱۹٦٦ کال کې د والي له دفتر نه استعفا ورکړه. او خپل پلرني ټاټوبي کالاباغ ته راستون شو. دلته یې کښتونه او باغونه وو. خو په کاله کې یې د ځمکو په سر لانجې را پورته شوې. بالاخره یوه ورځ ده پخپله د خپل زوی ملک محمد اسد خان په خلاف توپک راپورته کړ. په خپل زوی یې ډز وکړ، خو مرمۍ یې د زوی اوږه ټپي کړه او ترې تېره شوه. اوس د زوی نوبت و. زوی یې شپږ مرمۍ د پلار په سینه کې ور خښې کړې. امیر محمد

خان ځای په ځای ساه ورکړه.

هغه شخص چې د نفوسو کنټرول یې ناروا باله او د همدې په سر یې ګورنرې پرې ایښې وه، د خپل زوی په خلاف توپک په لاس ودرېده، سره له دې چې په دې نښته کې ځوان زوی په بوډا پلار برلاسی شو او پایله یې په برعکس شکل راووته.

مولانا شبلي نعماني (۱۹۱۴ – ۱۸۵۷) اتیا کاله پخوا په خپل کتاب الکلام کې لیکلي و، چې د «راتلونکې نړۍ» وجود د عقل په مټ نه شو ثابتولی. تر دې پخوا امام غزالي هم دا خبره کړې وه. خو نن ورځ د موجوده دنیا په څېر د بلې دنیا وجود یوه ثبوت شوې پدیده ګرځېدلې ده.

لاندې مو یوه بشپړه مقاله راوړې او دا مقاله د دې یو مثال دی، چې عصري علومو په څه ډول هغه مذهبي حقایق «په عقلي ډول» په ثبوت رسولي، چې پخوا یوازې د قیاسي بحثونو سوژې ګڼل کېدلې.

د ساینسي روښونو په مټ حقیقت لټوونکي اوسمهال په دې نظر دي، چې کاینات جوړه یې خاصیت لري. زموږ د دنیا په خوا کې یوه بله دنیا هم شته، چې له اوسنۍ دنیا سره متوازي خپل بېل وجود لري. هغه دنیا زموږ له دنیا نه ډېره پایداره ده، خو دا چې هغه دنیا د دې دنیا، ضد ده، نو ځکه هغه بله دنیا په سترګو نه لیدل کېږي.

دا هماغه خبره ده، چې په قرآن کریم کې ۱۵۰۰ کاله پخوا شوې وه. قرآن ویلي و، «او د هر شي مو جوړې پیدا کړې دي چې تاسې نصیحت واخلئ. هر شی چې جوړه لري، نو د دې دنیا جوړه چېرته ده، چې دواړه سره یو ځای شي او بشپړ شي. (ذاریات – ۴۹)

د دنیا دغه جوړه (آخرت) پنځویشت کاله پخوا یوازې یوه قیاسي خبره وه، خو نوي علم د ساینسي روښونو په مټ د هغې وجود په ثبوت ورساوه. دې ته ورته ډېرې نوې موندنې دي، چې په اوسنۍ زمانه کې یې الحاد په یوه بې بنیاده خبره بدل کړی دی، او که د دې روښونو په مرسته علمِ کلام ترتیب شي، نو دا به د لرغوني علم کلام په مقابله کې داسې وي لکه د تلوار په مقابله کې اټوم بم.

دلته یوه بله مخفي دنیا ده چې زموږ له نړۍ سره متوازي وجود لري

تر ۱۹۲۸ کاله پورې ساینسپوهان په دې اند وو، چې اتوم یوازې د دوه ډوله ذراتو مجموعه ده: پروټون چې مثبت چارج لري او الکټرون چې منفي چارج لري. خو په همدې کال پال ډیراک، چې مبتکر او ریاضیکي ساینسپوه و، د ذراتو په اړه یوه نوې نظریه وړاندې کړه او د نوي قسم ذراتو د امکان خبره یې وکړه، چې تر اوسه پورې تجربي ساینسپوهان ترې ناخبره وو.

ده وویل، چې «د دې ذرې کتله د الکټرون په اندازه ده، خو چارج یې له الکټرون سره مخالف دی، او دې ذرې ته انتي الکټرون نوم کارولی شو.» په ۱۹۳۲ کې انتي الکټرون کشف شو. کې اندرسن دغه الکټرون په کایناتي وړانګو کې کشف کړ او پازیټران نوم یې پرې کېښود. دا لومړنۍ انتي ذره وه، چې

انسان وپېژندله. له هغې ورځې تر ننه پورې له ۳۵ نه ډېر د اټوم ابتدايي ذرات پېژندل شوي او که د هستې ټولې ذرې وشمېرو، نو شمېر يې ۲۰۰ ته رسېږي، ځکه چې د اټوم هره ذره يوه ضد ذره هم لري. پروټون يو ضد پروټون هم لري. نيوټرون يو انټي پروټون هم لري او داسې نورې ذرې هم. په دې برخه کې تر دې دمه يوازې درې استثناوې منل شوې دي: فوټون او دوه ډوله نورې ذرې.

د جوړې يې ذرو بنيادي خاصيت دا دی، چې کله له يو بل سره يو ځای شي، نو دواړه يو بل فنا کوي، خو دغه فنا د مادې د کلي فناکېدو په معنا نه وي، هغسې چې ځينې فيلوسوفان فکر کوي. په ساينس کې د «فنا» اصطلاح په دې معنا کارېږي، چې يوه ابتدايي ذره د مادې يا انرژۍ په يوه بل شکل باندې بدلېږي. مثلا د پروټان شکل هم اخيستلی شي، چې په صفر کتلې کې موندل کېږي. د مثال په ډول پازيټرون چې له الکترون سره ټکر وکړي، نو سمدستي يو بل فنا کوي او دوه فوټونونه منځته راځي. د دې معنا دا ده، چې د اټوم او انټي اټوم ټکر په خورا لوړه کچه انرژي توليدوي. په اصل کې د مادې او انټي مادې د فنا کېدو په پايله کې له يورانيم نه د توليد شوې انرژۍ په پرتله زر چنده او د ترمو هستوي انرژۍ په پرتله ۱۳۳ چنده ډېره انرژي توليدېږي، چې په دې ډول به يوه ورځ انسان وتوانېږي، چې د انرژۍ نه ختمېدونکو سرچينو ته لاسرسی پيدا کړي.

يو ځل مو چې انټي ذره ومنله او وجود يې په ثبوت ورسېده، نو طبعا د دې نتيجه دا ده، چې ساينسي فکر به انټي هسته او انټي اټوم هم په نظر کې نيسي. مثلا په يوه انټي هايډروجن اټوم کې به د منفي چارج يو انټي پروټون هم وي او په شاوخوا کې به يې د مثبت چارج الکترون (پازيټران) هم تاوېږي. ديوتريوم، د هايډروجن يو آيزوټوپ دی، چې په خپله هسته کې يو پروټان او يو نيوټرون لري، خو اوس به د انټي ديوتريوم هسته له يوه انټي پروټون او يوه انټي نيوټرون نه رغېدلې وي. د همدې نږدې وختونو خبره ده، چې ساينسپوهانو انټي ديوتريوم هم کشف کړ. په دې باندې انټي اکسيجن، انټي اوسپنه او داسې نور هم قياس کولی

شو. طبيعي ده، چې له دې وروسته به بل ګام انتي ماده او انتي دنیا وي.

زموږ په دنيا کې ټولې انتي ذرې په بې ثباته شکل کې دي. خو په انتي دنيا کې به ټولې ذرې په ثابت حالت کې وي. ځکه چې د ټولو اټومونو هستې به منفي چارج لري او ټول الکترونونه به مثبت چارج لري. د انتي نړۍ وجود له عقل نه ډېره لرې خبره نه ده. له آره خو د دغه ډول انتي نړۍ د وجود امکان په لومړي ځل په ۱۹۳۳ء کې ډيراک په يوه ليکچر کې وښوده. خو تر اوسه پورې هېڅ ساينسپوه د دې خبرې پخلې نه دی کړی.

په دې لاره کې پراته مشکلات څه دي؟ په خپله دنيا کې موږ لرې شيان د فوټون په مرسته پېژنو، چې د برقي مقناطيسي وړانګو ذرې دي. اوس که انتي نړۍ وجود لري، نو هغه به هم له ځانه دغه ډول فوټونونه خپروي، چې په ورته وخت کې ذرې هم دي او انتي ذرې هم. انتي نړۍ که لرې وي يا نږدې، خو امکان يې شته چې رڼا يې د فوټون په شکل کې وي، چې مسلسل موږ ته را رسېږي. خو موږ دغه فوټونونه د خپلې مثبتې نړۍ د شيانو له نور څخه بېلولی او په سترګو نه شو ليدلی. په اصل کې نيوټرينونه بايد د انتي نړۍ په پېژندو کې راسره مرسته وکړي. خو نيوټرينونه او انتي نيوټرينونه خورا فراري ذرات دي او نيول يې ډېر مشکل کار دی.

ګڼشمېر ساينسپوهان په دې فکر دي، چې انتي نړۍ له موږ نه بېله او زموږ له نړۍ سره متوازي وجود لري. که کاينات يوازې د ذرې او انتي ذرې له پلوه نسبي نه وي، بلکې د مادې او انتي مادې له پلوه هم نسبي وي، نو بيا خو له انتي مادې نه جوړه شوې يوه بله دنيا هم بايد وجود ولري. د سترې چاودنې (Big Bang) نظريه په دې فرضيې ولاړ ده، چې شاوخو ۱۰ يا ۲۰ بيليونه کاله پخوا ټوله ماده په جامد حالت کې د ابتدايي اټوم په بڼه موجوده وه او د فوټون انرژي يې لرله. که کاينات په رښتيا متناسب وي، نو له لويې چاودنې سره به فوټون، د مادې او انتي مادې په حالتونو کې يو ځای شوي او د نړۍ او انتي نړۍ د جوړولو لپاره به وبله بېل شوي وي. دا نظريه لومړی ځل سويډني ساينسپوه آسکر کلين وړاندې کړه. د دغې نظريې په اساس مشهور ستورپوه هينز الفوين

په ۱۹٦۳ء کې د بېلوالي د میکانیزم احتمال ځرګند کړ، داسې چې په یوه کهکشان کې ماده او انتي ماده دواړه موجود وي. خو تر اوسه پورې د دغه میکانیزم تګلاره نه ده ټاکل شوې، چې له مخې یې دا معلومه شي، چې د یوه پېژندل شوي کهکشان په خوا کې دې بل انتي کهکشان هم وي او یا دې زموږ په نړۍ پورې تړلې یوه بله انتي دنیا هم موجوده وي.

تر دې ځایه پورې موږ په انتي نړۍ غور وکړ، چې یوازې منفي ماده په‌کې وي. دا د ډیراک انتي نړۍ وه. خو موږ پوهېږو، چې ټوله ماده او ټول جسمونه په مکان کې حرکت کوي او په زمان کې وجود لري. زموږ په دنیا کې دا درې واړه – ماده، زمان او مکان – مثبت دي. د ډیراک انتي نړۍ چې موږ یې په تلاش کې یو، هغه به یوازې منفي ماده وي، حال دا چې زمان او مکان به یې مثبت وي. خو د الجبر د منفي قیمتونو په څېر موږ د منفي زمان او منفي مکان احتمالي وجود هم منلی شو. په داسې حالت کې درې واړه توکونه – زمان، مکان او ماده – د انتي نړۍ اوه ببل وجودونه جوړوي. زموږ مثبته دنیا چې ورسره یو ځای شي، نو ټولټال اته وجودونه به شي. د انتي نړۍ له اوو وجودونو څخه یو یې، چې مکان، زمان او ماده درې واړه به یې منفي وي، په ظاهر کې تر ډېره پورې انتي نړۍ ده.

د شوروي اتحاد ډاکټر ګستاف نان د ریاضیاتو په مټ د منفي انتي نړۍ په هکله دومره پخې خبرې کړې دي، چې ان مخالفین یې هم د ډېر متوازن تصور په سترګه مني. د ډاکټر نان په انتي نړۍ کې هر شی – مکان، زمان او ماده – له یو بل نه په مخالف جهت کې د فرار په حال کې دي. له تیوریکي پلوه دا خبره ناممکنه نه ده. په دغه ډول انتي نړۍ کې هم هماغه فطري قوانین یا په بله وینا، د فطرت قوانین د عمل په حال کې دي، چې زموږ په نړۍ کې دي. خو موږ چې خپله دنیا پېژنو، نو بیا دا انتي دنیا څېرې ده؟ آیا نن ورځ موجوده ده؟ آیا د «لویې چاودنې» له ابتدایي اتوم نه پخوا موجوده وه؟ د دغې انتي نړۍ وجود موږ په دې ډول ډېر ښه درک کولی شو، چې

په دې انتي نړۍ کې هر څه په سرچپه حالت کې ومنو او بله دا چې دغه انتي نړۍ د ابتدايي اتوم په شکل کې جامده نه وه. بيا يو لوی انقلاب پېش شو، زمان ودرېده او انتي نړۍ د مثبتې نړۍ حالت غوره کړ او همدا نن ورځ زموږ دنيا ده.

د دغه ډول يوه حالت لپاره هېڅ شی هم ناممکن نه دي. مګر دوکتور نان وايي، چې دغه پېښه د ساينس د معلومو تيوريو او قوانينو په مټ نه شو بيانولی. دی په دې اند دی، چې هغه ضد دنيا نن ورځ هم شته ده، خو له موږ نه خپلواکه او زموږ له نړۍ سره متوازي خپل بېل وجود لري. د نړۍ او انتي نړۍ ترمنځ څه اړيکه ده؟ آيا د ارتباط يوه داسې آله شته، چې زموږ دنيا له انتي دنيا سره پرې تعلق ټينګ کړي؟ ماده او انرژي له «هېڅ» څخه نه شي پيدا کېدلی. او دا هم امکان نه لري، چې له اغېز پرېښودو پرته فنا شي. خو تاسو يو «بليک هول» په نظر کې ونيسئ. بليک هول له منځه تللی ستوری دی، چې د جاذبې زوروره قوه يې رڼا ته اجازه نه ورکوي، چې ترې خېره شي او په دې ډول دغه ستوری په سترګو نه ليدل کېږي. تر دې دمه يو بليک هول هم د اثبات تر بريده نه دی پېژندل شوی، خو ډېری ستورپوهان په دې باور لري، چې کواسر او پولسار په اصل کې بليک هولونه دي، چې د غازونو د اېکسرې وړانګو د خپرېدو له لارې خپل وجود راته ښيي.

د امکان له پلوه په کاينات کې وايټ هولونه (سپين غارونه) هم شته دي. د دغو غارونو په مرسته ماده يا وړانګې په يوه نا معلوم ډول په فضا کې خپرېدلی شي. خو آيا د بليک هول او وايټ هول ترمنځ کومه اړيکه شته؟ و دې شي، چې يوه داسې وسيله به وي، چې دواړه به له يو بل سره نښلوي او د دې امکان هم شته، چې په بليک هول کې غايبه شوې ماده به بېرته په يوه وايټ هول کې ځان ښکاره کوي. د دوکتور نان په اند، بليک او وايټ هولونه د نړۍ او انتي نړۍ ترمنځ د مرکز په توګه منلی شو. خو تر دې دمه دا ټولې خبرې فرضيې دي. د نان په انتي نړۍ کې د منفي چارج جسمونه په زماني بعد کې سفر کوي. په دې معنا چې دغه نړۍ د معکوس زمان

کاینات دی. ښايي کاینات او انتې کاینات به له یو بل سره په یوه تړلي او یو بل پورې بل تعلق لري. هره دنیا د بلې دنیا په مقابل کې یوه انتې دنیا ده. دا یو ډول د اتحاد، خپلمنځي نفي او اتحاد، او له خپل مخالف سره د مقابلې حالتونه دي. کاینات را ټولېږي او پراخېږي او همدا د نړۍ د پېښنو اصلي ریښه ده.

او د اصلاح جذبې چې په سیاسي ارادو بدلې شي

ابو علي محمد بن علي بن مقله (۳۲۸ – ۲۷۲ هـ) ډېر بې سارې هنرمند و. ده لرغونی عربي لیک (کوفي لیک) اصلاح کړ او ډېر ښکلی او جامع لیک یې ترې ساز کړ. په لومړیو کې یې په شپږ دینارو میاشتني معاش په عباسي حکومت کې د کاتب دنده ترسره کوله. خو خپل فني کمال د خلیفه تر درباره ورساوه او په دربار کې یې دومره مقبولیت ومونده، چې شاوخوا د درې پاچاهانو وزیر پاتې شو. لومړی د مقتدر بالله عباسي (۳۲۰ – ۲۸۲)، بیا د هغه د ورور قاهر بالله (۳۲۲-)، او بیا د راضي بالله (۳۲۹ – ۲۹۷). یاده دې وي، چې په پخوا زمانو کې «وزیر» د لومړي وزیر په معنا و، چې نن ورځ یې وزیر اعظم هم بولو، ځکه چې پاچا به یوازې یو وزیر درلوده، او ټول واک به یې د ده په لاس کې و. د مقتدر بالله په ابتدایي کلونو کې حامد بن عباس وزیر و؛ نو کله یې چې علي بن عیسی الجراح د حامد بن عباس د مرستیال په توګه وټاکه، نو خلک ډېر زیات حیرانه شول. په دې اړه د یوه شاعر د نظم یو بیت داسې و، چې

اعجب من کل ما رأینـا
ان وزیـــرین فی بـــلاد

ژباړه: ډېره عجیبه خبره چې تر دې دمه موږ لیدلې، دا ده، چې په یوه وطن کې دوه وزیران ټاکل شوي.

د ابن مقله دغو منصبونو د ده د فن په پرمختګ کې ډېره زیاته مرسته ورسره کولی شو. که ده له دې فرصتونو د لیکنې هنر او په دې پورې اړوند نورو برخو کې د

پرمختګ او خېړنې لپاره ګټه اخيستې وای، نو نه يوازې عربي ليکدود به د خپل کمال هسکو ته رسېدلی و، بلکې و دې شي، چې د ليکنې او کتابونو په ډګر کې هغه اختراعات چې له ده وروسته وشول، د ده په زمانه کې لا رامنځته شوي وای. مثلاً کاغذ له ابن مقله نه اته سوه کاله پخوا په ۱۰۵م کې په چين کې اختراع شو. د کاغذ مخترع سائی لون و، چې د ابن مقله په څېر د چينايي امپراتورانو وزير و. په روسي ترکستان کې د عربانو او چينايانو د جګړو په ترڅ کې ځينې چينايان د مسلمانانو په لاس بنديان شول، دوی د کاغذ جوړونې په فن خبر و. مسلمانانو په سمرقند کې په دوی کاغذ جوړ کړ. تر دې وروسته په ۷۹۵م کې په بغداد کې د لاسي کاغذ صنعت رامنځته شو. خو د ماشين په مټ د کاغذ جوړونې پروسه لومړی ځل په ۱۷۵۰م کې په هالېنډ کې پيل شوه. د رولونو په شکل کې د کاغذ جوړونې صنعت په ۱۸۹۸م کې په فرانسه کې پيل شو. دغه راز د چاپ صنعت لومړی ځل غالبا چينايانو په ۷۷۰ء کې ايجاد کړ. دا د ابن مقله (۹۴۰ – ۸۸۵م) له زوکړې شاوخوا ۱۱۵ کاله پخوا زمانه وه. د چاپ لرغوني نمونه له دې نه هم مخکې په پنځمه ميلادي پېړۍ کې په چين کې موندل شوې وه. په اروپا کې پرمختللی چاپ په پنځلسمه ميلادي پېړۍ کې ګوتن برګ ايجاد کړ او بايبل يې پرې چاپ کړ. خو په اسلامي نړۍ کې د چاپ صنعت د نيولين په لاس په ۱۷۹۸م کې لومړی ځل مصر کې رابشکاره شو.

ابن مقله چې نه يوازې د ليکنې فن استاد و بلکې خورا هېښوونکی تخليقي استعداد يې هم درلوده. که ده خپل الهي استعداد په خپل مسلک کې کارولی وای، نو کاغذ، چاپ او دې ورته نور نعمتونه چې اسلامي نړۍ ته ډېر وروسته په لاس ورغلل، ښايي د ابن مقله په زمانه کې يې لا موندلي وای. خو ده پر دې قناعت ونه کړ، چې ځان تر يوه ټاکلي ډګر پورې محدود کړي. ده کولی شوی، چې په وزارت کې لاسته ورغلي فرصتونه د ليک او کاغذ او چاپ په پرمختګ کې وکاروي. خو د دې ټولو برعکس ده دغه فرصتونه د خپل عزت او شهرت لپاره د زينې په توګه استعمال

کړل. ابن مقله چې کله د وزارت منصب ته ورسېده، نو له ده سره هم هغه پېښه وشوه، چې ډېر کم داسې خلک ځان ترې ژغورلی شي، چې حالاتو لوړ مقام ته رسولي وي. د ده فني جذبات په سیاسي ارادو بدل شول. د خاموشه اصلاحي کارونو په ځای د سیاسي او نظامي تحریکونو رهبري ور له غاړې شوه او دا پلان یې جوړ کړ، چې قاهر بالله له تخت نه را وپرځوي او ابو احمد بن مکتفی د عباسي سلطنت واکمن کړي.

دغه راز افشا شو او په ابن مقله تور پورې شو، چې ده د پوځ له مشر مونس خادم سره په ملګرتیا د قاهر بالله د حکومت د ختمولو توطیه ګډه کړې ده. د توطیې له افشا کېدو وروسته د ابن مقله کور ته اور واچول شو. ابو احمد بن مکتفی یې په دېواله کې خښ کړ. خو د ابن مقله خپله ځیرکتیا په کار راغله. ده په تېښتې خپل سر وژغوره او بیا یې پنځه سوه زره دیناره خلیفه ته ډالۍ کړل او بېرته یې وزارت ترلاسه کړ. خو د ده سیاسي ارادو بېرته د ده لپاره ستونزې را پورته کړې. تر دې چې راضي بالله له وزارت نه معزول کړ او په کور کې یې بندي کړ او ښی لاس یې هم ور پرې کړ. بې له شکه چې دا د یوه فن کار لپاره ډېره سخته سزا وه. ابن مقله به د کور په بند کې له ځان سره ګڼ اشعار زمزمه کول، یو شعر یې دا هم و،

لیس بعد الیمین لذة عیش

یا حیاتي بانت یمیني فبیني

ژباړه: له ښي لاس پرته د ژوند مزه نشته، اې زما ژونده! ښی لاس چې رانه بېل شو، نو ته هم رانه بېل شه.

د ابن مقله بې ساری استعداد له دې هم اټکل کولی شو، چې کله یې ښی لاس پرې شو، نو په کیڼ لاس یې د لیک تمرین پیل کړ. تر دې چې په کیڼ لاس یې هم هماغومره ښکلی لیک کولی شوی، چې په ښي لاس یې کولی شوی. بیا یې په خپل غوڅ شوي لاس هم قلم وتاړه او لیکل به یې پرې کول. ویل کېږي، چې د لاس د غوڅېدو مخکې لیک او له غوڅېدو وروسته د لیک ترمنځ

یې هیڅ ځوک فرق نه شي په ګوته کولی. دغه باکماله انسان په ۵۶ کلنۍ کې په خپل کور کې زنداني له دې نړۍ نه سترګې پټې کړې.

ابن مقله شاعر هم و. ده د خپل غوڅ شوي لاس په وير کې ډېر زیات شعرونه کښلي دي. دی وایي، هغه لاس چې د قرآن پلانی او پلانی نسخه یې ولیکله، چې د رسول الله ص پلانی او پلانی حدیث یې ولیکه، چې ختیځ او لویدیځ ته یې احکام پرې واستول، هغه لاس د غلو د لاس غوندې غوڅ شو.

د ماضي ابن مقله تاریخ بښلی شي، خو د اوسني عصر «ابن مقله» چې خپل منصب د اصلاح او رغونې په هلو ځلو کې نه کاروي، بلکې په شعار دولة ذاتي ارادو کې خپل ګرانبیه فرصتونه بربادوي، نو هغوی به د دې بوږنوونکې تېروتنې لپاره څه عذر ولري؟ آیا هغوی نه دي اورېدلي، چې د مؤمن په تعریف کې ویل شوي، چې مؤمن له یوه سوړې نه دوه ځلې نه چیچل کېږي.

کاڼي شوې ونې

له پانډیچري سیمې نه په ۱۳ میله واټن کې یو ځای دی، چې تروو‌کاري نومېږي. دلته د پخوا زمانو د ونو د تنو غوندې کاڼي پراته دي. ځایي خلک په دې ګومان دي، چې دا د بلاګانو یا شیطاني موجوداتو هډوکي دي، چې ویشنو خدای هلاک کړي وو. خو په اوسني عصر کې کارپوهانو موندله چې دا په اصل کې فاسیلونه دي. یاني د پخوا زمانو کاڼي شوې ونې دي. یو تخمین دا دی، چې دا ونې ۲۰ میلیونه کاله پخوانۍ دي. دغه ډول فاسیلونه په نومبر ۱۹۷۵ء کې نوې دهلي ته راوړل شول او دلته په ملي میوزیم کې عامي ننداري ته کېښودل شوو.

په پخوا زمانو کې به خلک کاڼي شویو ونو ته له نږدې کېدو ترهېدل، چې هسې نه شیطاني موجود یې ور ونیسي. مګر اوس یې خلک د طبیعي تاریخ د یوې صفحې په توګه ګوري او د هغو له مخې د ځمکې د لرغونو حالاتو اټکلونه کوي.

مفتي محمد عبده

د ژوند لویه برخه یې د سیاست قرباني شوه، په وروستیو کې یې اصلاحي کارونه غوښتل، خو اوس یې د مرګ وخت را نږدې شوی و

مفتي محمد عبده (۱۹۰۵ –۱۸۴۹) په خپل وخت کې د مصر ډېر مشهور عالم و. ده د اسلامي علومو په ټولو څانګو کې ډېره بې سارې پوهه لرله. له عربي او فارسي نه علاوه په ځلوېښت کلنۍ کې یې فرانسوي ژبه هم زده کړه او ډېر ښه مهارت یې په‌کې ترلاسه کړ. عبده ټول ژوند د جمال الدین افغاني په کارونو کې د هغه ښی لاسی و او ستر شخصیتونه مثلاً ریاض پاشا (د مصر وزیر) سعد زاغلول (د مصر صدراعظم) له ده نه اغېزمن وو. له درې نیم کاله جلاوطنۍ وروسته چې په ۱۸۸۸م کې خدیو توفیق پاچا بېرته مصر ته د ورتلو اجازه ورکړه، نو پاشا ته د ده د سفارش کوونکو په ډله کې لارډ کرومر (۱۹۱۷ – ۱۸۴۱) هم شامل و.

په ۱۸۸۰ کې عبده د مصر د حکومت د دولتي ورځپاڼې «الوقائع المصريه» مسوول مدير شو. د دې مسؤولیت په خوا کې ده ته دا ځانګړې صلاحیت هم ورکول شوی و، چې د حکومتي ادارو په کارونو هم تنقید وکړي. تر دې پخوا دغه مجله یوازې د دولتي اطلاعاتو او د دولتي ادارو د اعلاناتو د خپراوي وسیله وه. د دولتي مطبوعاتو د لوړپوړي چارواکي په حیث د هېواد په ټولو ورځپاڼو د څار واک له ده سره و. په ۱۸۹۴م کې د الازهر پوهنتون د اصلاح لپاره د ډېر لوړ صلاحیت یوه کمېټه جوړه شوه، مفتي محمد عبده دلته هم د کمېټې د روحِ روان حیثیت درلود. په دې سربېره، د الازهر د نظام په بدلون کې هم د حکومت بشپړ ملاتړ ورسره و. دی په دې هم وتوانېده، چې د دغو اصلاحاتو لپاره له دولتي خزانې نه هر کال زر پاؤنډه مرسته هم په حکومت باندې منظور کړي. د الازهر د اوقافو په اصلاح کې دی تر دې بریده بریالی و، چې د دې اداري کلنی عاید له څلور زره پاؤنډ نه شاوخوا ۱۵ زره پاؤنډ ته ورسېده. په ۱۸۹۹ کې چې دی د مصر مفتي وټاکل شو، نو د ده د شخصیت له امله دې منصب یو نوی اهمیت ومونده. تر دې پخوا د مفتي مقام د حکومت د قانوني مشاور په معنا و. بې له هغو چارو چې دولتي ادارو به یې د یوې مسئلې پوښتنه کوله یا به یې قانوني مشوره غوښتله، مفتي به په نورو هېڅ چارو کې هم لاس نه درلوده. خو عبده به عامو خلکو ته هم په شرعي امورو کې مشورې ورکولې. په دې سره هغه منصب چې پخوا یې هېڅ اهمیت نه و، د ډېر اغېز او اقتدار وسیله شوه. تر دې چې د هغې زمانې له حاکمې فضا سره، سره مفتي محمد عبده ډېرې انقلابي فتواوې ورکړې. مثلاً دا چې د عیسویانو او یهودانو په لاس د حلال شویو ځارویو غوښه خوړل د مسلمانانو لپاره روا ده. دغه راز د پوسته خانو په سپما بانکونو کې د پیسو ساتلو او له هغو نه د سود اخیستو جواز او داسې نور. د مصر د شرعي محکمو (هغه محکمې چې د نکاح، طلاق، خلع او داسې نورو مسایلو په هکله شرعي پرېکړې کوي) د کار او فعالیتونو په اړه چې پلټنې وشوې، نو حکومت په دې برخه کې هم ټول واک ده ته وسپاره. په ۱۸۹۹ کې د قانون ساز مجلس د دایمي غړي په توګه وټاکل شو. د خپلې پیاوړې ژبې او قانوني صلاحیت له امله یې ډېر ژر په ټول مجلس اغېز وښنده. د ده نظر به همېش په مجلس کې له ډېر زیات وزن نه برخمن و.

مفتي محمد عبده فطرتا د معتدل شخصيت سړی و. په ابتدايي کلونو کې د شيخ درويش په نوم يوه صوفي ته يې ډېر زيات عقيده درلوده. دې صوفي له شيخ سنوسي نه په طرابلس کې فيض اخيستی و. په دې زمانه کې به مفتي محمد عبده خپل ډېر وخت په صوفيانو فعاليتونو کې تېراوه. غټې جامې به يې اغوستې او عادي خواړه به يې خوړل. تل به ټيټې سترګې په لاره روان و او تر هغو به يې له چاسره خبرې نه کولې، چې ډېره شديده اړتيا به نه وه. د دې دوران خاطرې ده په خپل کتاب رسالات الواردات کې را ټولې کړې دي، چې په ۱۸۷۴ کې چاپ شوې.

په ۱۸٦۹ کې چې سيد جمال الدين افغاني قاهرې ته سفر وکړ، نو د ځو ځوانانو په ملتيا کې محمد عبده هم ليدو ته ورغی. جمال الدين افغاني ډېر اغېزناک سړی و. محمد عبده له ده ډېر زيات اغېزمن شو. د جرجي زيدان په وينا «محمد عبده د جمال الدين افغاني نارامه اروا په خپل ځان کې جذب کړه.» د دغه اغېز په پايله کې محمد عبده له تصوف او ادب نه سياست ته مخه کړه او د اعرابي پاشا د بغاوت په وخت کې يې فتوا ورکړه، چې له خديو سره بيعت فسخه کول روا دی. د دې فتوا له امله يې دی له مصر نه تبعيد کړ. د هغه د دې دوران د ليکنو مقصد د غيرملکي لاسوهنو په خلاف د ولس پارول و. ده د ازادي ترلاسی د ملي ژوند اساسي مقصد وګرځاوه او د جمهوريت او ازادي په ملاتړ کې يې جذباتي مقالې وليکلې. جمال الدين افغاني له مړينې وروسته د مفتي محمد عبده په افکارو کې کافي بدلون راغی او دا باور ورسره پيدا شو، چې هغه چارې چې زموږ په وس کې دي، په هماغو کې بايد خپل ځان مصروف کړو او هغه چارې چې زموږ وس پرې نه رسېږي، بايد خدای ته يې حواله کړو، مثلاً سياست چې انګرېزانو ته يې خورا ډېره مادي او نظامي برتري ورکړې ده؛ او په ځای يې خپلې ديني، اخلاقي او تعليمي اصلاح ته بايد توجه وکړو. خو د خپل پخواني مزاج له لاسه به يې اوس هم کله نا کله ليکنې او ويناوې په سياسي رنګ رنګېدلې وې. له دې امله به واکمني طبقې ته فرصت په لاس ورغی، چې د اوسمهال محمد عبده د ماضي د محمد عبده په رڼا کې وګوري او پر خلاف يې احتياطي ګامونه واخلي. د دې پايله دا شوه، چې

لوی لوی فرصتونه به د ده په لاس کې و، خو بیا به یې هم په مسلسل ډول یو کار تر اوږدې مودې نه شوی کولی.

مفتي محمد عبده ته پکار وه، چې الازهر پوهنتون یې د اسلامي نړۍ د اصلاح مرکز ګرځولی وای. خو په ۱۹۰۵م کې یې د الازهر پوهنتون اداري کمېټې ته استعفا ورکړه. او د خپلې اصلاحي اداري د بنسټ ایښودو فکر ورسره پیدا شو. په دې وخت کې د ده عمر ۵۵ کاله و. د مصر یوه لوی رئیس چې د ده له طرحې سره همغږې لرله، د خپلې ځمکې یوه ښایسته برخه ده ته ورکړه او د دغې اداري په خاکه یې هم کار پیل کړ. خو په جولای ۱۹۰۵م کې محمد عبده له دې نړۍ سره مخه ښه وکړه او د قرآن کریم نیمګړي تفسیر په څېر یې د دغې اداري خوب هم نیمګړی پاتې شو.

د مفتي محمد عبده په ذهن کې یوه طرحه دا هم وه، چې یو مشترک شرکت جوړ کړي او په عربي ژبه د لوړ معیار ورځپاڼه راوباسي. د دې ورځپاڼې په اداري برخه کې مستعد کسان وګمارل شي او د هېواد د اصلاح په لاره کې په کار واچول شي. ده په خپل ذهن کې دغه ورځپاڼه یوه سوچه اصلاحي ورځپاڼه لیدله، چې له سیاسي خبرو سره به یې هېڅ ډول راشه درشه نه وي. خو د مرګ له لاسه یې دا هوډ هم پوره نه شو او د ژوند لویه برخه یې د سیاستونو قرباني شوه. او په پای کې یې چې پام شوو، او اصلاحي کارونه ته یې اراده وکړه، نو د مرګ وخت یې را رسېدلی و.

د مفتي محمد عبده پر مړینه ای جي براؤن په خپل پیغام کې ویلي و « په اوسنی زمانه کې د ده غوندې شخص نه په غرب کې وزېږېده او نه په شرق کې». جرجي زیدان د ده مقام په دې ټکو کې منلی و، چې «قومونه که هر څومره هم لرغوني وي، خو په تاریخ کې یې ډېر کم داسې اشخاص تر سترګو کېږي، چې د فعالیتونو ساحه یې دومره پراخه وي، څومره چې د محمد عبده د اصلاحي کارونو ساحه پراخه وه.» د دغسې شخصیت وروستی انجام چې څه ډول و، پر هغه د ده د یوه معاصر تبصره ډېره زیاته صدق کوي چې «محمد عبده د هغې ورځې له راتلو دمخه له دې نړۍ سره مخه ښه وکړه، چې راتلو ته یې د ده نارامه فطرت تل سترګې په لار و.»

په طرابلس کې وینا

طرابلس ته په خپل دوه میاشتني سفر (فروري او مارچ ۱۹۷٦ء) کې مې تعلیم یافته طبقې ته په ګڼو ځایونو کې ویناوې وکړې. دلته به یې د یوې وینا لنډیز راوړم. دا وینا مې په ۲٦ مارچ کې کړې وه او زموږ لپاره هم د پند خبرې لري.

د طرابلس په میوزیم کې یوه وزه ساتل شوې، چې دوه سرونه لري. دې وزې ته مې په اشارې سره وویل، که یوه کس دا وزه لیدلې وي او پوښتنه ترې وکړئ، چې په میوزیم کې دې ډېر عجیب شی څه ولیدل؟ نو شاید همدا ځواب درکړي، چې «دوه سره اوزه». خو زه وایم، چې په دې دنیا کې چې ما تر ټولو ډېر عجیب شی لیدلی، هغه دوه سري انسانان دي. د طرابلس په میوزیم کې خو یوازې یوه وزه ده، چې دوه سرونه لري. خو ما په خپل ژوند کې چې څومره انسانان لیدلي، ټول یې دوه سرونه لري.

تاسو ښايي حیرانه شئ او ممکن وبه وایئ، چې دغه مولانا ته مو باید د دریځ په ځای د سترګو د روغتون لاره ښودلې وای. خو تاسې یې چې هر څه ګڼئ. خو دا حقیقت دی، چې ما تر ننه پورې یو سری انسان نه دی لیدلی.

زما د خبرې مطلب څه دی. په یوه مثال کې به پرې پوه شئ.

تاسو یو بچی لرئ او غواړئ چې بچی مو بریالی ژوند ولري. نو تاسو څه کوئ؟ تاسو یې ښوونځي کې شاملوئ. کانکور چمتووالی ورته نیسئ او ساینسي مضامین پرې زده کوئ. بیا د طب پوهنځی پرې لولئ. او بیا تخصص پرې کوئ. بیا به هڅه کوئ، چې فوق تخصص لپاره یې لندن یا امریکا ته واستوئ. له دې ټولو پړاوونو وروسته تاسو دا هیله کولی شئ، چې بچی به مو د ډاکټر په حیث په دنیا کې یو مقام

وګټي. له تاسو نه به یو هم داسې ونه وکړي، چې ځېل ماشوم لوبو او ساتېریو ته خوشي کړي او کله چې پنځه ویشت کلن شي، نو بیا د ډاکټر کېدو په اړه جذباتي تقریرونه ورته وکړي او یا حکومت ته خط واستوي، چې زما زوی په روغتون کې د عملیاتو د متخصص په توګه مقرر کړئ. او یا یې د «محرومي طبقې» په ډله کې حساب کړئ او له سند پرته یې د ډاکټر په حیث ومنئ. تاسو ټول ښه پوهېږئ، چې د ډاکټر کېدو لپاره مو بچی باید د تعلیم او ټرېنینګ دوره پوره کړي. یوازې په غوښتلو څوک نه ډاکټر کېږي. دا دنیا د حق د ترلاسې لپاره د هلو ځلو دنیا ده، د غوښتنو او ارمانونو دنیا نه ده.

خو همدا خبره چې هر کس یې د ځېل شخصي ژوند په اړه مني، د قوم او ملت په برخه کې یې بیا سر نه پرې خلاصېږي. هر ځای چې یوه شخص د قوم درد احساس کړی او د اصلاح لپاره یې متې ور بډ وهلې دي، نو سمدلاسه په ده کې یو بل سر هم ځان را ښکاره کړی، چې د فکر طرز یې بېخي بل ډول وي. په دې ځای کې هغه شخص د «چمتووالي» په ځای «غوښتل» د بریا راز ګڼي. د خیالي دښمن پر ضد جذباتي تقریرونه کول، خطونه او میمورنډمونه لېږل، د غوښتنو لایحې پرې تصویبول، نړیوالو سازمانونو ته د ځېلې قضیې د وړلو طرحې جوړول، همدا یې د ټولو فعالیتونو خلاصه وي. همدا شخص چې د ځېل بچي په اړه پوهېږي، چې بریا یوازې هله لاسته راځي، چې لومړی د هغې بریا لپاره وړتیا او استعداد پیدا شي، د ملت د بچي په هکله د ځېلو فعالیتونو نقشه په داسې ډول سازوي، ګواکې پاروونکي ویناوې او غوښتنې د هرې بریا راز دی. دا بې ګټې هلې ځلې یې چې له ناکامۍ سره مخ شي، نو بیا یې هم مړال نه ټيټېږي. او همدغه شخص به د ځېلو غوښتنو د ترلاسې لپاره یوه بله لاره ور ځېله کړي او وایي به چې، «موږ په (محرومه طبقه کې وشمېرئ او له وړتیا پرته موږ په ټولو منصبونو کېنوئ.» د داسې خلکو په هکله به له دې پرته څه وایو، چې دغه خلک دوه سرونه لري.

دغه مزاج د یوه خاص اسلامي قوم

ځانګړنه نه ده، د هرې سیمې مسلمانان په همدې دوه ګوني ذهنیت کې مبتلا دي. فرق یې یوازې دا دی، چې د ځینو «دوهم سر» د یوه په ضد لګیا دی، او د ځینو بیا د بل په ضد.

بله د حیرانتیا خبره دا ده، چې دوی دغه ډول خلک بیا د خپلو رهبرانو په حیث هم مني او په ملي رهبر، ملي قهرمان، د ملت مجاهد، امام العالم او داسې نورو نومونو یې هم نازوي. ګواکې یوازې خواص نه، بلکې عام ولس هم دوه سري خلک دي. یو سر د شخصي ژوند لپاره، بل سر د ملي مسایلو لپاره. یو تن به هم ونه مومې، چې په یوه سر فکر وکړي. په داسې حالت کې که زه ووایم، چې ما په خپل ژوند کې چې څومره انسانان لیدلي دي، ټول دوه سري انسانان دي، نو په دې کې د حیرانتیا څه خبره ده؟

د پند شیبې

حضرت حمید الدین ناګوري د طریقت شیخ هم و او په خوا کې یې عالم او محدث هم و. یو مرید ورته راغی او د طریقت د زدکړې هیله یې ترې وکړه. شیخ ناګوري ورته وفرمایل: «په دې ورځو کې زه د حدیثو په تدریس کې دومره بوخت یم، چې د طریقت د تدریس لپاره هېڅ وخت نه لرم.»

یو درس له تاریخه

د پخوانی ترکیې دوه شخصیتونه له علمي او فکري پلوه ډېر روښانه مقام لري. یو نامق کمال (۱۸۸۸ – ۱۸۴۰) او بل ضیاء گوک الپ (۱۹۲۴ – ۱۸۷۵). دواړو لوړې زدکړې وکړې. دواړه په ترکي سربېره په عربي او فرانسوي ژبو هم پوهېدل. په نولسمه پېړی کې د اسلامي نړی د نورو لویو شخیصتونو په څېر دوی دواړه هم له سیاست نه اغېزمن وو. او سیاسي انقلاب یې د یوازني لوی کار په توگه لیده. خو په دواړو کې فرق دا و، چې نامق کمال نسبتاً د معتدل او منځلاري فکر سړی و. او سره له دې چې له عملي سیاستونو نه متاثر و، خو سوچ او فکر یې د اسلامي اصطلاحاتو له مخې رغېدلی و او د «ترک اتحاد» په ځای به یې د «اسلامي اتحاد» خبره کوله. بله دا وه، چې نامق کمال د ترکیې په نوي نسل کې ډېر زیات مقبولیت موندلی و. خالده ادیب خانم د ده په هکله لیکلي دي، چې «نامق کمال د نوي ترکیې ډېر محبوب شخصیت و او د ترکیې په فکري او سیاسي تاریخ کې له ده نه زیات بل یو شخصیت هم دومره نه دی لمانځل شوی.»

Halde Edib, Turkey Faces West, P.۸٤

خو بلې خوا ته ضیاء گوک الپ بیا ازاد خیاله انسان و او د ده په فکري نظام کې اسلام د بنیادي فکتور حیثیت نه درلوده. د ده خبره دا وه، چې د ترکیې ریفورم باید په سوچه قومي او مادي بنیادونو وشي. دی د اسلامي تمدن په ځای غربي تمدن ته ډېر لېواله و.

په را وروسته زمانه کې د ترکیې تاریخ راته وایي، چې په ترکیې کې د نامق کمال په څېر د خلکو افکارو غلبه ونه موندله. بلکې د ضیاء گوک الپ په څېر خلکو له عملي پلوه د هغې سیمې په سیاست او رهبرۍ منگولې خښې کړې. د دې یوه وړه وجه خو دا وه، چې ضیاء گوک الپ ته د خپلو افکارو د عملي کولو لپاره د کمال اتاترک (۱۹۲۴ – ۱۸۸۱) په څېر قوي او د پیاوړې هوډ سړی په گوتو ورغی.

یوه نیمه پېړۍ مخکې

د سرسید احمد خان «آثار الصنادید» کتاب لومړی ځل په ۱۸۴۷ء کې خپور شوی و. په دې کتاب کې سرسید د دهلي د جامع جومات په هکله یو ځای لیکلي دي:

د دې جومات شمالي دروازه د کله پاچو د بازار لور ته ده. دلته د کباب دوکانونه هم شته او د نورو توکو پلورونکي هم خپل دوکانونه لګوي. خو ډېره لویه نندارہ د چشمبندو او نکلچیانو وي. د غرمې لور ته یو نکچلي خپل ځای ورته برابر کړي او د امیر حمزه داستان شروع کړي. بلې خواته بیا د حاتم طایي افسانه لګیا وي او چېرته بیا د بوستان د کیسو اوازونه وي. او لسګونه خلک یې اورېدو ته را غونډ شوي وي. یوې خوا ته چشمبند خپلې نخرې کوي او بلې خوا ته د کوډګرو لوبې رواني وي. او له سپین ږیري نه ځوان او له ځوان نه سپین ږیری جوړوي. (۲۷۸ مخ)

دا د نولسمې پېړۍ په منځنیو کلونو کې د دهلي د عامو مسلمانانو حال دی.

او د خواصو حال یې هماغسې و، چې بشار بن برد (مړ ۱٦۷هـ) د بنو امیه په هکله ویلي و، چې

ضاعت خلافتكم يا قوم فالتمسوا
خليفة الله بين الزق والعود

ژباړه: اې قومه! خلافت مو برباد شو. اوس حال دا دی، چې که خپل خلیفه لټوئ، نو د شرابو او نڅا په محفلونو کې به یې مومئ.»

يو سفر

د ۱۹ جنوري ۱۹۷۶ کال و. په نوې دهلي کې د لیبیا د سفارتخانې ویاند راته وویل، چې د لیبیا حکومت د «ندوة الحوار الاسلامي المسیحي (۱ – ۵ فروري ۱۹۷۶ء)» په سیمینار کې د ګډون بلنه راکړې ده. پر ۲۲ جنوري مې د لیبیا له سفیر ډاکټر رجب الزروق سره ولیدل. نوموړي د ویزې ټول اړین اسناد راته برابر کړل او نور رسمي کارونه هم چې پوره شول، نو په ۳۰ جنوري د ایرانډیا په الوتکه کې د کویت او روم په فضا له تېرېدو وروسته د طرابلس په هوایي میدان کې ښکته شوو.

دغه ډول سفرونه تل زما لپاره د وحشت سبب ګرځي. د دهلي هوايي ډګر ته چې ننوتو، نو له هماغه ځایه مو د «صنعتي قفسونو» ژوند پیل شو. له هوايي ډګر نه الوتکي ته، له الوتکي نه موټر ته، له موټر نه هوټل ته، له هوټل نه د سیمینار خوني ته. لنډه دا چې د صنعتي تمدن د ښکلو قفسونو یوه ناپایله سلسله وه او موږ له یوه نه بل ته تري اوښتلو. د ماشیني معجزو، ساینسي رنګینیو او د تخنیکي پرمختګونو په هجوم کې پخپله انسان یو عبث وجود ګرځېدلی دی. که پرمختګ همدا وي، نو انسان ادا پرمختګ په ډېره لوړه بیه ترلاسه کړی دی. اوسمهال موږ د لمر له رڼا، تازه هوا او د طبیعت له چاپېریال نه بې برخې او په یوه مصنوعي ژوند کې ښکېل شوي یو. دا ژوند په سترګو ډېر ښکلی او رنګین ښکاري، خو زموږ له فطرت سره مطابقت نه لري. انسان چې کله په طبیعي ماحول کې ساه اخلي، نو خپل ځان ته هم نږدې وي او خپل خدای ته هم. خو د صنعتي تمدن په ماحول کې له دې دواړو شیانو لرې وي.

د مختلفو مذاهبو په ګډو ناستو کې مې تر دې پخوا هم ډېر ځله ګډون کړی دی. خو د طرابلس د سیمینار یو خصوصیت دا و، چې په دې سیمینار کې د نړۍ دوه لوی ادیان په دې خاطر را ټول شوي وو، چې په خپلو منځونو کې مشترک بنیادونه ولټوي او د یوه مسیحي په قول «ماضي د اثارو ساتنې په اطاق کې خوندي کړي.» دا حقیقت دی، چې له دې ډول هڅو نه هماغه ډله ګټه اخیستلی شي، چې تر دې پخوا یې مثبتې هلې ځلې تنظیم کړې وي او له پخوا نه په منظم ډول په‌کې ښکېل وي. همدا وجه ده، چې ویتیکن په دې فرصت کې د لیبیا له حکومت نه اجازه ترلاسه کړې وه، چې په بن غازي کې خپله کلیسا هم جوړه کړي. خو مسلمانانو له دې سیمینار نه دغه ډول ملموسه استفاده ونه شوه کړای.

د سیمینار اصلي مقصد په دواړو ادیانوو کې د مشترک بنیاد لټول و. یوه مسئله چې اوږدې خبرې پرې وشوې، دا وه چې د دین تصور څه شی دی؟ د مسلمانانو زور پر دې و، چې دین یو بشپړ

قانون دی او د ژوند ټول معاملات د دين په دايره کې شامل دي. مګر مسيحي لوري ويل، چې دين يو روحاني سيستم دی، او د يوه انګېزشي ځواک په حيث د انسان په اعمالو کې ونډه لري. خو د قوانينو او مقرراتو په بڼه خپل کوم جوړښت او ساختمان نه لري. ځينو خلکو په غونډه کې دې بحث ته ډېره هوا ورکړه، چې عيسويان د فلسطين او دې ته ورته نورو مسايلو په برخه کې په ښکاره د مسلمانانو ملاتړ ولې نه کوي.

ما په خپله وينا کې په دې ټکي ټينګار وکړ، چې دغه ډول ټول مسايل فرعي حيثيت لري. اصلي مسئله اسلام د يوه مستند دين په توګه منل ده، چې عيسويان تر دې دمه ترې انکاري دي. داسې عيسويان به هم په لوی شمېر کې وي، چې د محمد ص نبوت به د واقعيت په توګه په مني. خو د دوی دا منل يوازې په انفرادي ډول وي. کليسا تر اوسه پورې هم دې خبرې ته غاړې نه ده ايښې. د ليبيا يوه پادري په خپله وينا کې اعلان وکړ، چې زه حضرت محمد د رښتيني رسول په حيث منم. خو د ويتيکن استازي د پادري خبره رد کړه او ويې ويل، چې دا د ده خپل شخصي نظر دی. خو بيا يې وويل، چې ويتيکن يوه کمېټه په همدې مقصد جوړه کړې، چې په دې خبره غور وکړي، چې آيا موږ د حضرت محمد نبوت د يوه واقعيت په توګه منلی شو او که نه؟

ما په خپله مقاله کې د دې خبرې د وضاحت هڅه وکړه، چې هغه بنيادي نکته چې مسلمانان او عيسويان له يو بل نه پرې بېلېږي، هغه د «فارقليط» د تعبير اختلاف دی. د يوحنا انجيل په ښکاره ټکو کې وايي، چې حضرت مسيح له دې دنيا نه د تلو په وخت کې خپلو حواريانو ته ويلي و، چې له ما وروسته به خدای يو داډ بښونکی (يا د ښو صفاتو) شخص را واستوي او تر تله به له تاسې سره وي. هغه به تاسو ته ټول حقيقت روښانه کړي، هغه به د دنيا سردار وي، او په هغو خبرو به مو هم خبر کړي، چې ما نه دي در ښودلي.

دا او دې ورته وړاندوينې له حضرت مسيح نه وروسته شخصيتونو په منځ کې په ډېر صراحت سره يوازې د اسلام د

پیغمبر په هکله صدق کوي. خو مسیحیانو «ډاډ ببنونکی»، د روح القدس په حیث تعبیر کړ او ټول مفهوم یې سرچپه کړ. دوی وویل، چې دغه ډاډ ببنونکی په حضرت مسیح باندې ایمان لرونکي شخص ته د روح القدس په ډول راځي او بیا هغه حقایق ورته روښانوي، چې حضرت مسیح نه دي بیان کړي.

د دې تعبیر له لارې دوی هغو اضافي خبرو ته د حقانیت ورکولو جواز لټاوه، چې له حضرت مسیح نه وروسته عیسویانو په عیسویت کې وکړې. دوی کلیسا د حضرت مسیح دایمي او مستنده استازې ومنله او په دې ډول یې له هغو تلپاتي او ابدي حقایقو نه ځان محروم کړ، چې د حضرت محمد ص په لاس ځرګند شول. «فارقلیط» چې سم تعبیر کړو، نو محمدي نبوت ترې ثابتېږي، خو که یې ناسم تعبیر وکړو، نو د کلیسا مذهب ترې راوځي.

خو مسیحي لوري له دې لیدلوري نه ډېره کوله او هڅه یې کوله، چې له دې اختلافي بحث نه تېر شي او د اتفاق مشترک بنیادونه ولټوي.

د مسیحي اړخ ځینو ځیرکو کسانو د دې خبرې هڅه کوله، چې د مسیحیت هغه عقاید چې د اسلام له نظره د اختلاف وړ دي، هغه په داسې ډول تأویل شي، چې د منلو وړ وګرځي. مثلاً مسیح د خدای د زوی په حیث د منلو مسئله. یوه مسیحي استازي ډاکټر شولیکل وویل، چې مسیح د ابن الله په توګه د منلو مطلب دا دی، چې بشریت په خپل اعلی معیار کې ځان ښودلی دی. انسان د یوه بشر په حیث دې نړۍ ته راځي. خو د خپل لوړ کردار په مټ به ځان د خدای غوندې جوړوي او مسیح ته د ابن الله حیثیت ورکول د لوړترین بشري کمال تمثیل دی. خو دلته سمدستي سوال را پیدا کېږي، چې د مسیح ابن الله کېدل که په تمثیلي معنا وي، نو د دې معنا دا ده، چې هر انسان د خدای زوی کېدلی شي. او د دې تعبیر له مخې خو د کفارې د عقیدې لپاره هېڅ بنیاد نه پاتې کېږي. او د اوسني مسیحیت ټوله ماڼۍ پر همدې عقیدې ولاړه ده. په یوه لیدنه کې ما همدا پوښتنه د ډاکټر شولیکل مخې ته کېښودله، نو هغه وویل، چې دا نظر بې

له شکه چې د ویټیکن له دولتي عقیدې سره په ټکر کې دی، خو زموږ لپاره دلته فکري ازادي ده.

هغه یوازنی مسئله چې دواړه لوري پرې ډېر زیات یوه خوله وو، «په دواړو خواوو کې د ځوانانو د انحراف» مسئله وه. دا د اسلامي او عیسوي دواړو ټولنو مشترکه مسئله ده، چې ځوانه طبقه یې له مذهبي روایاتو کرکه شوې او د الحاد په لور یې مخه کړې ده او دواړه خواوې په دې نظر وې، چې د دغې ربړې په مبارزه کې باید دواړه لوري په ګډه کار وکړي.

خو په دې اړه یې کومه منظمه برنامه وړاندې نه کړه. یوه تن «بدء الحوار مع الملحدین» وړاندیز وکړ، یانې هغسې چې مسلمانان او عیسویان دلته سره ناست دي او له یو بل سره مکالمه کوي، همدغسې دې له ملحدینو سره هم مکالمې او ډیالوګ پیل شي. خو دا کومه طرحه یا برنامه ده. دغه ډول خبرې صرف د دې پخلې کوي، چې د ستونزې په درک کولو سربېره هم په دې هکله ډېر عمیق غور نه دی شوی.

د لیکوال تجربه دا ده، چې ۹۹ سلنه خلک د وخت او موضوع په حدودو کې د خبرو کولو په هنر نه پوهېږي. د طرابلس سیمینار هم له دې نه مستثناء نه و. زیاتره ویناوې او مقالې به بې ځایه اوږدې او له موضوع نه اخوا خبرې وې. یو کس به پاڅېد او ویل به یې «انی لا احب الاطالة علیکم» خو کله به یې چې په حاضرینو کې د خپلې وینا د اوږدوالي اثرات ولیدل، نو په اخره کې به یې معذرت وغوښته، چې «ایها الاخوة اشکرکم علی صبرکم.» بل به پاڅېده له موضوع نه اخوا په یوه خبره به یې اوږده وینا وکړه او بیا به یې په دې خبره د حاضرینو د مطمئن کولو هڅه کوله، چې «فما اظن انی قد ابتعدت من الموضوع. [یانې ګومان مې دی له موضوع اخوا به نه یم غرېدلی]». کوم کس به چې په لنډ وخت کې خپله وینا ختمه کړه، نو دا به دومره نادر کار و، چې د جلسې مشر به د مننې په خاطر ورته ویل «اشکر خاصة علی تقیدة بالوقت المحدد».

په یاد سیمینار کې مې له یوه الماني پادري نه عربي ژبې ته د بایبل د ژباړې هیله وکړه. په سبا ورځ پادري په ډېر

برجسته چاپ کې د ښکلې پښتنې عربي انجیل راته ډالۍ کړ. ما ورته وویل، چې آیا بشپړ بایبل هم په عربي ژبه کې شته؟ هغه وویل، ولې نه. دلته خو یې کومه نسخه نه لرو، البته تاسو خپل ادرس راکړئ، موږ به یې له جرمني نه در واستوو.

مسیحي مبشرین خپل سپېڅلی کتاب د نړۍ په ټولو ژبو کې په ټوله دنیا کې خپروي. کاش موږ هم قرآن کریم په هره ژبه کې په ټوله دنیا کې خپور کړای شو.

د فروري دریمه نېټه وه او د ماښام شپږ بجې وې. د طرابلس په مسرح التحریر کې تر شپېتو هیوادونو نه زیات شاوخوا پنځه سوه مسلمانان او عیسویان را ټول شوي وو. ناڅاپي غونډه ودرېده. خلکو دروازې ته ور منډې کړې. عکاسانو له درنو، درنو کامرو سره عکسونه واخیستل. معلومه شوه، چې د لیبیا ولسمشر کرنل معمر قذافي راغلی دی. ولسمشر ناڅاپي راغلی و. خلکو هڅه وکړه، چې دریځ ته یې را پورته کړي. خو دی له عامو خلکو سره په یوه تشه څوکۍ باندې کېناست او په ډېرې خاموشۍ سره یې غونډې ته غوږ ونیوه.

په اندام وچ سړی، لوڅ سر، د تور رنگ عادي کوټ او پتلون، چې نیکټایي یې نه لرله، له هر ډول نظامي نښانونو پرته د عادي کس غونډې په څوکۍ کې غلی ناست و.

غونډه په خپل حال روانه وه. په وقفه کې د شاوخوا خلکو چې ټینګار پرې وکړ، نو بیا دریځ ته پورته شو. هلته یې هم کومه ځانګړې څوکۍ ونه نیوله، بلکې په یوه عادي څوکۍ کېنوست. د غونډې په جریان کې یې درې ځلې د خلکو په غوښتنه وینا وکړه. درې واړه ویناوې یې په سادو الفاظو کې، له مقدمې او اضافي خبرو پرته پیل او ناڅاپي ختمې کړې. مسیحي لوري د مذهب روحاني تصور وړاندې کړی و او ویلي یې و، چې مذهب باید په حکومتي او نورو چاور کې مداخله ونه وکړي. د مذهب اصلي مقصد دا دی، چې د انګېزښې ځواک په حیث ټول فعالیتونه متحرک کړي. ولسمشر قذافي د دې خبرې په ځواب کې په خپله وینا کې وویل، چې په ویټیکن کې خو د عیسویانو حکومت دی. نو هغه څنګه دی؟

له سیمینار وروسته په طرابلس کې دوه میاشتې پاتې شوم. له ډېرو خلکو سره مې ملاقاتونه وکړل. په ډېرو غونډو کې د وینا فرصت راکول شو. دا ټول په بل ځای کې تفصیلي خبرې غواړي. په شپږ فروري مې له معمر قذافي (د لیبیا جمهوریت له ولسمشر) سره هم ولیدل. قذافي سمدستي راته وویل، «ما ستاسې کتاب «مذهب او معاصرې ننګونې» کتاب لوستی دی.» په عربي ژبه کې دا کتاب د «الاسلام لا یتحدی» په نوم له لس ځله نه هم ډېر چاپ او په ټوله عربي نړۍ کې خپور شوی دی. قذافي یاد کتاب ډېر ستر اثر یاد کړ. د ملاقات په اوږدو کې ولسمشر قذافي خپل یوه ملګري ته د لیکوال د معرفت په توګه وویل: «هو مفکر و مؤلف کبیر و نحن نقدره».

ولسمشر قذافي ډېر ساده انسان دی. په سترګو چې ورته ګورې، نو د هیڅ لویوالي تصور نه درته دربرېږي. ما له ځان سره فکر کاوه، چې آیا همدا هغه سړی دی، چې د لیبیا واکمن دی او د پټرو ډالرو خزانې یې تر لاس لاندې دي.» په دې معمولي سړي کې کومه داسې خبره ده، چې دی یې اوسني مقام ته رسولی دی؟ او بیا مې زړه ځواب را کړ، چې «خطر ته د غاړې ورکولو ورتیا».

د سپتمبر پر لومړۍ نېټه ۱۹۶۹م کال چې د قار یونس له پوځي ډلګۍ نه دې معمولي قومندان او ملګرو یې بن غازي ته حرکت را وکړ، نو هره شېبه د دوی لپاره د مرګ شېبه وه. پخوانی پاچا شاه ادریس په دې وخت کې په ترکیه کې و، خو امنیتي ځواکونو یې چې تر الوتکو پورې مجهز وو، هر ډول اقدام کولی شوی. خو دوی له خپل سر نه تېر شول او په راډیویي تمځای یې ولکه وکړه او ناڅاپه یې اعلان وکړ، «ستاسو وسله والو ځواکونو په بنیادګر، تېریګر او خاین حکومت قبضه وکړه، له نن نه وروسته به لیبیا ازاد او خپلواک وي او نوم به یې «جمهوریة عربیة لیبیا» وي.

د دې سیمینار ډېره اغېزناکه برخه یې وروستۍ شېبې وې. په دې برخه کې دواړو خواوو ډېر د خیرخواهۍ جذبات له ځانه وښودل. مسلمان استازي وویل: «اذا مشیتم الینا میلا مشینا الیکم میلین، و اذا اتیتم الینا مصافحین هرو لنا

اليكم معانقين» مسلمان استازي د رواداري په اهميت کې وويل، «نحن بما عندنا و انتم بما عندكم راى» د مسيحي استازو رويه هم ډېره دوستانه وه. يوه مسلمان استازي په خپله وينا کې وويل، چې له پلاني مسيحي استازي سره خو مې د خبرو په جريان کې په سترګو کې اوښکې راغلې. بيا يې دغه آيت وويل «ولتجدن اقربهم مودة للذين آمنو...(مائده ۸۳ – ۸۲)» د دې په خوا کې مو دا هم وليدل، چې له ويناوو سره به د لاسونو د پړکا اوازونه هم و. خو کله چې يوه مسلمان استازي وويل «موږ ګواهي ورکوو، چې عيسى كلمة الله د ټولو انسانانو لپاره د خداى پيغمبر و. همدا رنګه محمد ص د ټولو انسانانو لپاره د خداى پيغمبر دى.» نو مسلمانانو تر ډېره پورې لاسونه وپړکول، خو په مسيحي څوکيو کې ژوره چوپتيا خوره وه.

د شپږ فروري په ماښام سيمينار د انجيل او قرآن په تلاوت پاى ته ورسېده. دواړه تلاوتونه يوه عيسوي عالم وکړل. لومړى يې د انجيل (متی ۲۵ باب) په عربي کې ولوست. عالم ډېره خوږه حنجره لرله او په سوچه عربي لهجه کې يې تلاوت وکړ. بيا پخپله همدې پادري د قرآن (د سوره بقره وروستي آيتونه او د سوره علق څو آيتونه) تلاوت کړل. دواړه تلاوتونه يې د تجويد او قرآت له ټولو قواعدو سره سم وکړل. قرآن يې په بسم الله الرحمن الرحيم پيل کړ او په پاى کې يې صدق الله العظيم وويل.

اصل انجيل بې له شکه خدايي کتاب و. خو اوسنى عربي تجربه يې ښکاره ده، چې د انسان په لاس ليکل شوې. د دې برعکس د قرآن ژبه الهامي ژبه ده. د دواړو کتابونو يوه يوه برخه چې يو ځاى ولوستل شوه، نو ګواکې يو خاموش اعلان و، چې ويل يې قرآن خدايي کلام دى او انجيل انساني کلام. د انجيل قرآت په ټولو کوششونو سربېره هم کوم طلسم ايجاد نه شو کړاى. خو قرآن په هيښوونکي ډول د عظيم کتاب په څېر په ټوله خونه کې انګازې کولې او يوازې اورېدل يې هم د دې خبرې ښيېناوي ته کافي و، چې دا يو ډېر لوړ خدايي کلام دى، نه کومه بشري وينا.

امر يې کړى و، چې د ده په وړاندې

به څوک د مرګ نوم نه اخلي. خو په *شپېته کلنی کې پوه شو، چې هېڅ څوک هم مرګ ته ماتې نه شي ورکولی*

د اسپانيې ديکتاتور فرينکو له څو ورځې ناروغۍ وروسته بلاخره له دې نړۍ نه سترګې پټې کړې. اوس دغه ډول دوه رهبران پاتې دي. يو د يوګوسلاويه مارشل ټيټو او بل د چين ماؤسی تنګ. د دواړو عمر له ۸۰ کلنۍ اوښتی دی.

د دې لپاره چې د فرينکو د ژوند موده وغځوي، د اسپانيې ډاکټرانو شپه ورځ خورا ډېرې هڅې وکړې او له دې ځایه په طبي حلقو کې ډېر تود بحث را پورته شو، چې هغه مهال چې د طبيعي قوانينو له مخې د ده ټول حواس له کاره لوېدلي وو، نو آيا څو اوونۍ دمخه يې لا بايد د مرګ غېږې ته سپارلی وای؟ آيا د ډاکټرانو دا کار سم و، چې د طبي مرستو په مټ يې د يو څه وخت لپاره او له جسماني پلوه د ژوندي ساتلو لپاره د فرينکو د حرارت درجه يو څه منجمده کړې وای؟ بله دا چې آيا دا خبره له اخلاقي پلوه پر ځای ده، چې د يوه قوم د رهبر د ژوند موده په مصنوعي ډول وغځول شي او يا غځول کېدلی شي؟ په دې چې دا ډول هڅه په دنيا کې د ډېرو جنجالي بحثونو باعث ګرځېدلی شي. ډېرو علماوو پر دې موضوع بحث کړی دی.

يوه ډېره تصادفي پېښه دا ده، چې په دې مسئله په همدې وروستيو وختونو کې يو کتاب هم چاپ شو. د دې کتاب ليکلو ديارلس کاله وخت نيولی دی. مشهور تاريخپوه مرې کينډال دا کتاب په فرانسه کې د يوولسم لويي په هکله ليکلی، چې په مړينه يې پنځه سوه کاله تېر شوي دي. لويي هغه پاچا و، چې مرګ يې نه غوښته او ډېره زياته هڅه يې وکړه، چې د ژوند موده يې وغځېږي.

د ماؤ، ټيټو او فرينکو په څېر لويي پاچا د يوه داسې قوم په جوړونه کې لوی لاس درلوده، چې مرکزي حکومت يې ډېر زيات پياوړی و. او د ده له مړينې وروسته يې قوم د انتشار او کورنيو جګړو په برخليک اخته کېدلی شوی. لويي په دې خبره ډېر ښه پوهېده، هغسې چې زموږ د زماني رهبران پوهېږي او د ورته مسايلو لپاره حل لارې هم ورته وي. په

اته پنځوس کلنۍ کې په لويي د فلج حمله راغله. اوس دی پوه شو، چې تر ډېره پورې به خپله ساه ونه شي ساتلی. په دې چې د ده په کورنۍ کې يوه پاچا هم خپله شپېتمه کليزه نه وه نمانځلې.

لويي په يوه خوندي کلا کې په امن او سکون سره استوګنه پيل کړه. ده يوې مانۍ ته پناه يووړه او دلته يې ډېرو کمو خلکو ته د ورتلو اجازه ورکوله. له مانۍ ته ورغلو لارو نه يې تارونه را تاو کړل او د مانۍ شاوخوا ته يې خندقونه وکيندل.

څلوېښت غشي ويشتونکي به په ډېرينو ديوالونو ناست و، څوکيداري به يې کوله او امر ورته شوی و، چې هر څوک له اجازې پرته مانۍ ته د ننوتلو جرأت وکړي، نو له منځه دې يې يوسي. په دې سربېره څلور سوه اس سپرو به شپه او ورځ په سيمه کې ګزمه کوله. د مانۍ دننه لويي په ډېر عيش او عشرت سره خپل ژوند تېراوه. په خونه کې يې ښکلي انځورونه را ځوړند و. تکړه هنرمندو به په خپلو سندرو د ده زړه خوشاله ساته. په لويو لويو قفسونو کې ساتلي سپي او مرغان يې ډېر زيات خوښ و. ډېری

وختونه به يې خپل ځان ور ټول کړی او په څوکۍ کې به په ډېر خوار حالت کې پروت و، مخې ته يې ښکلی باغ و او د خپلې مانۍ له بام نه به يې د دې باغ ننداره کوله.

سره له دې چې دی له جسماني پلوه کمزوری شوی و، خو د خپل قوم ژوند او مرګ د ده په لاس کې و. دی به په دې فکرونو کې و، چې خپل ولس څرنګه په دې پوه کړي، چې دی تر ټولو ستر واکمن دی. د ده لويه اندېښنه دا وه، چې د واک په هوس کې يې کوم امير يا درباري را ونه پرځوي او اقتدار ترې ونه نيسي او خپلې وروستۍ ورځې د يوه لېوني بوډا غوندې پرې تېرې نه شي.

په خپله زړبودي کې لويي هر کس ته د شک په سترګه کتل. په خپلو پخوانيو نوکرانو هم شکمن شو، ټول يې لرې کړل او په ځای يې غيرملکي نوکران وګمارل. او بيا يې دوی او هغه قومندانان هم تل بدلول را بدلول چې د خپلې ساتنې لپاره يې ګمارلي وو. ده به هغوی ته ويل، چې «د واک او اقتدار تغيير ډېر زيات خوښېږي.» دی نور د دولتي چارو لپاره

ډېر زيات زوړ و. او دا فکر به ورسره و، چې ممکن له ولس به نه يې دا خبره هېره شي، چې دی تر اوسه پورې ژوندی دی. د ده هممهالي مؤرخ ليکلي دي، چې «لويي د دې لپاره چې ځان واکمن وښيي، له هرې لارې نه استفاده کوله. افسران به يې له دندی ګوښه کول، د هغوی په ځای به يې نوي افسران ټاکل. د ځا به يې تنخوا ور کمه کړه او د ځا به يې ور زياته کړه. او خپل ټول وخت به يې د افسرانو په ټاکلو او د هغوی د دبدبې په کمولو کې تېراوه.»

خو پر دې ټولو کارونو يې هم بسنه نه کوله. يوولسم لويي ډېر لوی ښکاري و او له حيواناتو سره يې ژوره علاقه وه. ده د اسونو او سپيو لپاره ټولې اروپا ته خپل استازي استولي وو او د بازار له نرخ نه يې هم په لوړ نرخ اخيستل، او په دې دول يې د اټاليې، سويډن او جرمني اسونه او سپي خپل دربار ته راوړي وو. کله به چې دغه حيوانات مانۍ ته را ورسېدل، نو خپلې روغتيايي کمزورۍ به د دې اجازه نه ورکوله، چې ننداره يې وکړي. يا هغه خلک چې دغه حيوانات به يې راوړي وو، له هغو سره خبرې اترې وکړي. خو دی پوهېده، چې په ټوله اروپا کې يې د دغې خريدارۍ په اړه مجلسونه تاوده دي او دا په دې معنا وه، چې دی لا هم ژوندی دی.

د خپلې روغتيا ښې ساتلو ته لويي دومره ارمانجن و، چې امر يې کړی و، چې د ده په مخکې به څوک د مرګ نوم نه اخلي. د ده شخصي طبيب د ده لپاره د نوکر غوندې کار کاوه او د پاچا ډېر زيات خوښ و. دې طبيب ته به يې د مياشتې لس زره طلايي کراؤن ورکول. په دې وخت کې د جګړې په ډګر کې يوه پوځي افسر په خلوېښتو کلونو کې هم دومره پيسې نه شوی ګټلی. که کوم کس د ده د ژوند موده د يوې ورځې لپاره هم غځولی شوی، نو دی دې ته هم اماده و، چې خپله ټوله خزانه ترې قربان کړي. په ۲۳ جولای ۱۴۸۳ء کې چې د ده شپېتمه کليزه رانږدې شوې وه، دی لا ډېر انديښمن و. دا مهال دی دومره کمزوری شوی و، چې په ډېرې سختۍ سره به يې خپله مرۍ خولې ته پورته کولی شوی.

یوه ورځ یې په سر کې فکر ور تاو شو. زرګونه طلایي سکې یې د جرمني، روم، نیپلز کلیساوو او مذهبي مشرانو ته ور ووېشلې. بیا یې درې لویې کښتۍ خپلو بهترینو کپتانانو ته ورکړې او یوې جزیرې ته یې واستول، چې د ده لپاره لوی لوی کیشپونه راونیسي. ده ته چا ویلي و، چې دغه بحري کیشپونه یو ډول ژوند بښونکي خواص لري.

د ده په یاد و، چې د فرانسي پاچاهانو ته د تاجپوشي په وخت کې د یو ډول کریمو نښان په تندي ور لګوي. دا متل و، چې دغه کریم په ۴۹۶ء کې د پخوا زماني یوه پاچا ته کوترې ورکړې و. او دغه کوتره د پاچا له مرګ نه څو ورځې مخکې د ده طلایي پنجرې ته را رسېدلې وه. لویي له ټولو ممکنه مذهبي لارو هڅه وکړه، چې تر ډېره پورې ژوند وکولی شي. بلاخره د نیپلز له یوې سیمې نه یې یو جوګي په دې هیله ماڼۍ ته را وغوښته، چې د ده دعا او عبادتونه به ګټه ورته ورسوي. خو د جوګي ټولو هڅو هېڅ ګټه هم ونه کړه. مګر لویي د دې لپاره چې هغه جوګي له ځان سره وساتي، دومره ارمانجن و، چې د خپلې خزانې وزیرته یې امر کړی و، چې د دې جوګي لپاره په مالتیو رانیولو کې که د هېواد ټوله خزانه هم لګېږي، بیا دې هم ترې نه دریغوي.

په لویي یو ځل بیا د فلج حمله راغله او په ۳۰ اګست یې له دې دنیا نه کډه وکړه. په وروستیو شېبو کې د ده له خولې بیا هم همدا خبره ووتله، چې «زه خو دومره ناروغ نه یم، څومره چې خلکو فکر کړی.»

د فرانسوي ولس په حافظو کې به دا خبره تر دې دمه ژوندۍ پاتې وي، چې په اپریل ۱۹۷۴ء کې چې کله ولسمشر جارجز پومپیډو د سرطان له ناروغۍ نه له دې نړۍ سره مخه ښه کوله، نو هغه هم په خپله وروستۍ وینا کې یې ویلي و، چې «زه خو دومره ناروغ نه یم، څومره چې خلکو فکر کړی.»

او څو ورځې وروسته یې له نړۍ نه سترګې پټې کړې. بلاخره یوولسم لویي هم پوه شو چې هېڅ څوک هم مرګ ته ماتې نه شي ورکولی. (ماخوذ)

شهاب ثاقب

پر ۱۳ نومبر ۱۸۳۳ کال کې د شمالي امریکا په ختیځه سیمه کې خلکو ولیدل، چې له نیمې شپې نه تر سهاره پورې شهاب ثاقب را ورېدل. د دغو ستورو شمېر شاوخوا دوه لکه اټکل شوی و. په سترگو خو دغه ډول مشاهده ډېره نادره خبره ده، مگر د دوربینونو په مټ داسې ښکاري، چې له دې نه د لویو ستورو باران هم زموږ پر ځمکه ورېږي. د یوه اټکل له مخې هره ورځ شاوخوا یو تریلیون ستوري له اسمانه را خوشې کېږي، چې شاوخوا دوه کروړه د ځمکې فضا ته را ننوځي. د دغو ستورو سرعت د توپک له مرمۍ نه سلگونه چنده ډېر وي. یانې شاوخوا په یوه ثانیه کې ۲۶ میله په سرعت سره حرکت کوي او کله نا کله یې سرعت په ثانیه کې ۵۰ میلو ته هم رسېږي.

د ځمکې شاوخوا د هوا یو پوړ د پوښ په شکل له تولې نړۍ نه را چاپېر دی. د دې پوښ ابتدايي لوړتيا شاوخوا شپږ میله ده. د دې غلاف له امله شهاب ثاقب ستوري زموږ ځمکې ته نه شي را رسېدلی. بلکې د هوا له پاسنۍ سطحې سره تصادم کوي او له دې سطحې سره د سولېدلو له امله دومره تودوخه توليدوي، چې شهاب ثاقب هماالته په فضا کې اور اخلي او له منځه ځي. همدغه د سوځېدو رڼا ده، چې موږ يې د ماتو ستورو په شکل وينو. د همدغه تصادم له امله شهاب ثاقب ذره ذره کېږي او په هوا کې خپرېږي. که د هوا دغه غلاف نه وای، نو شهاب ثاقب به په ډېر شدت سره په ځمکه غورځېدلی او موږ به ورته لاس تر زني ناست و او هېڅ به مو هم نه شو کولی. او له تولې ځمکې نه به يې د اورو غلبېل جوړ کړی و. د سپوږمۍ په سطحه باندې چې ډېر زيات غاړونه ليدل کېږي، ويل کېږي، چې دا د همدغسې شهابي ستورو د بمبارد له امله رامنځته شوي دي.

د ځمکې په خوا راتلونکې ځينې شهابي ستوري داسې هم دي، چې حجم يې ډېر لوی دی او له همدې امله سوځېدلی نه شي او په ځمکه غورځېږي. دا چې د ځمکې درې برخې اوبه دي او د وچې ځمکې ډېره برخه ځنګلونه او بيابانونه دي او له انسانانو نه خالي دي. نو دغه احتمالي شهابي ستوري يا خو په سمندرونو کې لوېږي او يا له ښارونه نه ډېر لرې په ځنګلونو او دښتو کې غورځېږي. دا چې د نړۍ په مختلفو برخو کې داسې لوی کاڼي موندل شوي دي، چې په غارونو کې پراته وو، نو فکر کېږي، چې دا کاڼي له اسمانه را وربدلي دي. په دې شهابي کاڼو کې يو په ميري زونا کې هم ليدل شوی، چې وزن يې ٦۴۵ پونډه دی. دا کاڼی چې په ځمکه غورځېدلی، نو يوولس فټه په ځمکه کې ښخ شوی. دغه راز په دې ځای کې د شپږ ډېرش نيم ټنه يوه اوسپنيزه توده هم موندل شوې. دغه توده هم همدغه ډول له اسمانه راغورځېدلې ماده ګڼل کېږي.

بلاغت څه دی؟

عبدالله بن المقفع (۱۴۲ – ۱۰۶هـ) د خپلې زمانې ډېر لوی اديب و. په فارسي او عربي دواړو ژبو کې يې بې سارې لاس درلود. ده د بلاغت په تعريف کې ويلي و، چې«بلاغت دا دی، چې که ناپوه يې واوري، نو ګمان ورشي، چې دغه ډول ښکلې ليک خو زه هم کولی شم.»

سوال او ځواب

سوال: ځينې خلک وايي، چې د مسلمانانو لويه مسئله د کلتوري تحفظ مسئله ده. په دې اړه ستاسو نظر څه دی؟

ځواب: د کلتوري خونديتوب خبره چې کوم خلک کوي، لويه تېروتنه کوي. حقيقت دا دی، چې مسلمانان خپل بېل کلچر نه لري، چې ساتنې ته اړتيا ولري. هغه شی چې بايد ساتنه يې وشي، هغه دين او اخلاق دی، نه کلچر.

دغه ډول خبرې له دې امله را پورته کېږي، چې خلکو د مسلمان اصلي حيثيت هېر کړی دی. د مسلمان اصلي حيثيت د داعي او پيغام رسوونکي دی. د داعي مقصد د دې تقاضا کوي، چې له خپل مدعو سره کلتوري يو رنګي ولري، نه کلتوري بېلوالی. کلچر د جامو، ژبې او کړو وړو مجموعې ته ويل کېږي. که په دې برخه کې داعي او مدعو له يو بله فرق ولري، نو په دواړو کې مينه او نږدېکت نه پيدا کېږي او چې مينه او نږدېکت نه وي، نو اورېدونکی به نه د ويناوال خبرو ته غوږ ونيسي او نه به پرې غور وکړي.

د داعي او مدعو د دې نازکې اړيکې له امله به پيغمبران له هغه قوم نه ټاکل کېدل، چاته به يې چې بلنه ورکوله. پيغمبر به په هماغه ژبه خبرې کولې، چې د مدعو قوم ژبه به وه. تر دې چې ځينو خلکو غوښتنه وکړه، چې پيغمبر بايد پرښته وي، نو الله تعالی وفرمايل، چې که موږ پرښته هم در استوو، نو هغه به هم ستاسو غوندې د انسان په بڼه در لېږو او پيغمبر به هم هماغه جامې اغوندي، چې تاسو يې اغوندئ. (انعام سوره – ۹)

د اسلام په ابتدايي زمانه کې د مسلمانانو کلچر هماغه و، چې د نامسلمانانو و. د هغوی په منځ کې فرق او اختلاف د عقيدې او عمل له مخې وو، نه په معاصره اصطلاح کې مازې د کلچر له مخې. پای